

סוגיא י"ד - מדור הטקסט ע"פ כ"ה (ר"ה ל"ב ע"א למטה - ע"ג)

(1) אין סוכיין זכרון מלכות ושוטר שלפוענחת

זכרון ויזכר כי בשר המה

מלכות הי אני נאם הי צבאות אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלך עליכם  
ואעג ו-אמר רב נחמן כלכי האיי ריחמא (לידחח) [לידחח] הקבה עלן >ולפוענחת<

(5) כינון זבוחתא נח לאו אורח ארא למימריה

שוטר מקעו שופר בגבעה מצוצרה ברמה' הריעו (בינו) [ביח] אור אחריז בנימיין

אבל אם בא לחזקין זכרון ומלכות ושוטר שלפוענחת העולם מזכיר

זכרון' זכור הי לכני אדום את יום ירושלם'

מלכות' הי מלך ירגזו עמיס'

(10) שופר' והי אלהים בשופר יתקע וחלון<sup>3</sup> בסערות חיסון הי צבא יגו עליהם:

אין מזכירין זכרון יחיד אפלו לסובה

כגון זכרה לי אלהי לסובה' וכגון זכרני הי' ברצון עמיד ופקודיני בנישועתיד:

פקודות הדי הן כזכרונות כגון זה' פקד את שרה' וכגון פקד פקודתי אחכא' דברי ר' יוסי

ר' יהודה אומר פקודות אינן כזכרונות

(15) ולרבי [יוסי]<sup>4</sup> נהי נמי זפקודות (אינן) [הדי הן]<sup>4</sup> כזכרונות

והי פקד את שרה פקודו יחיד הוא

כיון דקאתי מינה רביס כרביס זמיא:

שאן שעריס ראשיכס וכי' שאן שעריס ראשיכס ושאן פתחי עולס'

ראשונה שתיס' שנייה שליש' דברג' הי יוסי'

(20) ר' יהודה אומר ראשונה אחת' שנייה שתיס'

זמרו לאלהינין זמרו' זמרו למלכנינו זמרו' [כי מלך על כל הארץ אלהימס זמרו משכיל]<sup>5</sup>

שתיס דברי ר' יוסי' ר' יהודה אומר אחת'

ושוין במלך אלהימס על גוימס' אלהימס [ישב על כסא קדשו]<sup>5</sup> שהוא אחת'

ת אלה. פרס ברוג שגס "המנוגא" וגם "הונא" טופיעים בהרבה נוסחים, ובין השאר

סמיס בבלימס, אין מנוס מלומר ששתי הגרסאות עתיקות הן ונובעות משישיות בכל, 27

ס כל זה לגבי האמת המסקנותית כי לעתים יש שתי גרסאות נכונות, כל אחת בהתאם

זורת שעל פיה נוצרה, וכל אחת היא אמיתית - אמת של הטקסט, אעפ"י שהאמת

האלת המיסורית היא רק אחת<sup>28</sup> כאן נראה שיש להעדיף את הגירסא "רב הונא"

ס שני חכמים אלה חיו בדור השני של אסוראי ובל אכל לא מצינו שום מימרא של

אל בבבלי שנמסרה ע"י רב וענוגא<sup>29</sup> מצו שני מצינו שתי מימרות של שמואל

ויפרס הזה - "הלכה כרבי פלוגי" - שנמסרו ע"י רב הונא<sup>30</sup> הדי אומר שמימרא זאת

שמוראל באמת נמסרה ע"י רב הונא

על תופעה זאת בנוסחי ב"ס ראה פרידמן, לאילן, עמ' 138-139 אולם בפרק השוכר  
זאומנין זאת תופעה שכיתה יחסית ואילו אצלו זאת תופעה נדירה למדי, ראוי  
סיף ששהג כאן מאשרים את הצעתו של הילדסהימ במבוא לה"ג דפ' ירושלמס, חלק  
תשל"ב, עמ' ט"ו-י"ז. הוא טוען שיש שני ענפים של ה"ג דפ' ברלין/ירושלמס  
ר' 304/דפ' ויצאה ואמנם זאת החלוקה שמצאנו כאן ובעוד כמה מקומות.

מג"ש ליברמן, מוסיף, חלק ד', עמ' ט"ו. והשוה דבריו בקריית ספר י"ב (תרי"ה).  
57; קריית ספר י"ד (תרי"ז), עמ' 324 ואילן; ונספרו ירוניס ויוניות, עמ' 33.  
ה' 77 [ועל שיטת ליברמן ראה א. ש. רוזנטל, "המורה", PAA, כרך 31 (1963).  
; עב"י, עמ' ס"ב-ס"ג; מילקיבוקמן, מוד עולס, עמ' 128-131; זה, ז'  
; ימורבסקי, לזכרו של שאול ליברמן, ירושלמס, חש"ד, עמ' 44-45]. ולפני ליברמן  
; היאודור בבדאשית רבה, עמ' 60 בהערות לשורה 9. ובקובות ליברמן ראה: יחזקאל  
; זטר, מליס ומולדותיה, ירושלמס, חש"א, עמ' 80-81, 90-91; לשוננו ל"א  
; כ"ז), עמ' 281-282; דוברכי, א', עמ' 26-27. דניאל שפרוב, ירונייה ולסיני  
; דות חמנאים והמאוראים: קובץ מחקרים, ירושלמס, חש"ב, חלק עברי, עמ' י"ט-כ.  
; יק אנגלי, עמ' 22-30; ובחריב' נ"ג (חש"ד), עמ' 473-475 והערה 15 במיוחד.  
; ס מורש (לעיל, הערה 21), עמ' 194 והערה 52.

ד דוגמאן של תופעה זאת ראה לעיל בסוגיא י"א, מדור הנוסח והלשון, שורה 31  
לן בסוגיא י"ד, מדור הנוסח והלשון, שורה 7.

באוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך ב', עמ' 421 אין שום מקרה של אמר רב  
ונא אמר שמואל.

סוכה ל"ב ע"ב (אולס בוק"ס שס, אות ו' יש גירסא "יהודה") וקדושינו ר' ע"ב  
מייס) לפי אוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך א', עמ' 387 ולפי אלבק, מבוא  
מדורים, עמ' 195.

מסורת הש"ס

הוספתא ר"ה בי"ב, ל"ב, ע"ג, ע"ד	שורה 1
שורה 2-3, 6	שורות 2-3, 6
השוה ירושלמי ר"ה ד'ז, נ"ט ע"ג	שורה 2
תרי"ג ע"ח:ל"ט	שורה 3
יחזקאל כ'ל"ג	שורה 4
סנהדרין ק"ה ע"א; הקב"ה עלן ולפרוקין: השוה פסחים ל"ט ע"א באמצעו	שורה 6
הושע ה'ח'	שורה 7
מוטפתא שם בשינויים	שורה 8
תהלים קל"ז:ז	שורה 9
תהלים צ"ט:א	שורה 10
זכריה ט"ז:ד-ט"ו	שורה 12
נחמיה ה'י"ט:ז; תהילים ק"ו:ד	שורה 13-14
תוספתא שם, ג'י"ג בשינויים	שורה 13
בראשית כ"א:א; שמות ג'ט"ז	שורה 16
בראשית שם	שורה 17
השוה תענית ט' ע"א למטה	שורות 18-20
תוספתא שם, ב'י"ג, ע"ג, ע"ד 318-319 בשינוי גדול	שורה 18
תהילים כ"ד:ז, ט'	שורה 21
[22-21]	שורה 21
תוספתא שם, ג'י"ג, ע"ג, ע"ד 318-319 בסדר אחר ובשינויים	שורה 23
שם, פט' ט'	שורה 23
תוספתא שם, ג'י"ג, ע"ג, ע"ד 318-319 בסדר אחר ובשינויים	שורה 24
ויקרא כ"ג:כ"ד	שורה 27
במדבר כ"ג:כ"א	שורה 30
במדבר כ"ג:כ"א	שורה 30

1. שם בבי"ט, ביי"ט בגלילון של דף 4, גיאת חלק ב' ע"י צ"ח, וא"ה הל' ליל פסח  
ע"י ע"א סימן י' נאמר: "טאי חטא דחם דחמנא עילון/עלן ופרוקין/ולפרוקין/נו"  
ואפרוקין/ופרוקין." (עין דק"ט שם, אות ז').

זכרון שיש עמו תרועה כגון שבחן זכרון תרועה מקרא קודש'  
( אומרת עם זכרונות' אומרת עם שופרות דברי ר' יוסי'  
ר' יהודה אומ' אינו אומרת אלא עם זכרונות בלבד'  
מלכות שיש עמה תרועה' כגון ה' אלהיו עטר ומרועת מלך בן'  
אומרת עם (מלכות) [מלכות] 5' אומרת עם שופרות זכרי ר' יוסי'  
ר' יהודה אומר אינו אומרת [אלא עם המלכות בלבד  
( תרועה שאין עמה ולא כלום כגון יוס' מרועה יהיה לכם  
אומרת עם השופרות דברי ר' יוסי'  
ר' יהודה אומר אינו אומרת] 7' כל עיקר'

ט"ס, הסופר מרמז על הטעות הראשונה ע"י גוש. לחילופי ד' ו-ה', ה' ו-ה', בני"י  
מניינים ראה קארה, עמ' 14.  
ט"ס, עיין בשה"ג ובמדור הנוטת והלשון.  
ככל הנראה אין זה שיבוש כי אם כתיב תימני - עיין בשה"ג ובמדור הנוטת  
לשון.  
שיבוש ברור. עיין בשה"ג ובמדור הנוטת והלשון.  
כך בכל שאר הנוטות.

ברוב הנוטות בגבלי וכו' בתוספתא כחוב "עם המלכות" הט"ס בני"ח נגזמה ע"י  
גורח משורה 27. תיקנתי ע"פ שאר הנוטות אבל בלי ה"א הידיעה כי הוא חסר בבני"ח  
ווד' כל המוגיא הזאת.  
כל הקטע הזה נשמט ע"י הדורות והשלמתי ע"פ כ"י ג' 1.



- 1. זכרון מלכיות ושוfer.
- 2. אבל הפסוקים בירושלמי שונים.
- 3. מלכיות.
- 4. זכ"ר.
- 5. ההתחלה קרועה: ... ושוfer.
- 6. חלקו קרוע. סדר הפסוקים בדרך.
- 7. "זכרונות" בגליון אבל הפסוק ישנו, מלכיות, שופר.
- 8. זכרונות.
- 9. מלכיות.
- 10. "מלכות" במילת השמירה בסוף ע"א; "מלכיות" בראש ע"ב:
- 11. זכרון.
- 12. זכר'ו, מלכיות, שופ'.  
13. זכרון.
- 14. מלכיות.
- 15. המילה "זכרון" חסירה אבל הפסוק ישנו.  
16. רובו חסר בטי"ט.
- 17. במה' פונקל בפנים - גירסא ב'; נכ"י ספורדי ודפ' שאלתיאל נטה"ג שם - גירסא ד'.
- 18. המילים חסרות; הפסוקים ישנם.  
19. א' כמה' במבדל; ו' כמה' קאפם.  
20. המילה "זכרונות" חסירה; הפסוק ישנו.  
21. מז'ש.
- 22. סימן מקפ"ז בוד"ר. בדפוסים המאוחרים נסימן מקפ"א.  
23. מהד' גראינרף, לונדון, 1909, עמ' 87-88.
- 24. "זכרות"ו
- 25. מהד' באבער, חלק א', ברדיטשוב, חר"ס, עמ' 63-64.
- 26. מהד' גראינרף, VOL. 15 (1924-25) QRS NS, עמ' 177.
- 27. "זכרון" חסר אבל הפסוק ישנו, מלכיות, שופר.  
28. בכ"י א' המילה "זכרונות" חסירה אבל הפסוק ישנו.  
29. יש דוגמא של "מלכות" כלבד ואח"כ יוג'י.  
30. המילה "מלכות" חסירה; הפסוק ישנו.  
31. ב' בד"ר; ז' בדפ' ירושלמי ע"פ כ"י י'.

192  
 חס' - במשנה - שורה 1  
 בפיסקא-ב'י' - שורה 2-1  
 הפירוש בגמרא - שורות 6, 3-2  
 פורענות של אומות העולם - שורה 7  
 חס' - שורה 1  
 ג אר 20

- 21. 1  
22. ת  
23. ת  
24. ת  
25. ת  
26. ת  
27. ת  
28. ת  
29. ת  
30. ת  
31. ת  
32. ת  
33. ת  
34. ת  
35. ת  
36. ת  
37. ת  
38. ת  
39. ת  
40. ת  
41. ת  
42. ת  
43. ת  
44. ת  
45. ת  
46. ת  
47. ת  
48. ת  
49. ת  
50. ת  
51. ת  
52. ת  
53. ת  
54. ת  
55. ת  
56. ת  
57. ת  
58. ת  
59. ת  
60. ת  
61. ת  
62. ת  
63. ת  
64. ת  
65. ת  
66. ת  
67. ת  
68. ת  
69. ת  
70. ת  
71. ת  
72. ת  
73. ת  
74. ת  
75. ת  
76. ת  
77. ת  
78. ת  
79. ת  
80. ת  
81. ת  
82. ת  
83. ת  
84. ת  
85. ת  
86. ת  
87. ת  
88. ת  
89. ת  
90. ת  
91. ת  
92. ת  
93. ת  
94. ת  
95. ת  
96. ת  
97. ת  
98. ת  
99. ת  
100. ת

שורה 4 [לירחת] {לירחת} תקנה עלן ולפרוקינין 38

ה"ג ד"ז: ושבי"ץ [ה3] - לירחת הקב"ה עלן: (א)

לירחת# תקנה עלן: ח

לירחתה קודש ברוד הוא עלין#: ש40

לירחת קבה עלן: מב

לירחת קודש' ברוד הו' עלן: דפ' וניצינאה ב'41

לירחתה קודשא ברי' הוא עלן: [ק]

[.ח] קודש[...]. הוא עילודן: ג22

לירחת עלן קבה: ה"ג כי"ן

לירחת עלן קודשא ב"ה: [ח]

לירחתה עלן קודשא ברוד הוא: ה"פ, ראון(?) 42 ג92

לירחתה עלן קודשא ברוד הוא: ה"פ ג6

לירחת רחמי' עלן: ג' ל, [מ]

לירחת רחמי' עלן: [ב]

לירחתה# רחמי' עלן: רא"ש

לירחת רחמי' עלן: מנרת

לירחת רחמי' עלן: ס [פ43] - רי"ף כי"א, כי"ס, מאורוח:

לירחתה עלן רחמי': פנהלק 273, רי"ד ר"ר [ע]

לירחתה עלן רחמי': רי"ף כי"ב, כי"ס

וכך בשינויים קלים בוד' בומברג, יושטיניאן, נסיליאה, וקושטאנדאנא.

40. וכך בשינויים קלים בוד' קראקא ב'י, קראקא ג'י, לוולין ג'י, אמשטרדם, פוילנא.

41. והגהה בין השיעור נכתב רבני ע"י יד אחרת.

42. כך משמע מהגומן: "יכעס עלינו המקום" אבל אין שום נוסח הגורס "המקום".

43. בכ"פ שחי החברות האחרונות הוכפלו בטעות.

שורה 3 חי אני נאם ה' צבאות

נאם ה': ראו - (א)

נאם ה': ג22, ד36, ט, ל, א, ו, מ - ה"ג כי"ו, 62ג; רי"ף כי"ל, כי"מ, כי"ס:

מכירי לזכריה, 22 מכירי להושע, 25 מאורוח, עיטור, חיבור 378; רי"ד, רי"ז

נאם ה' אלזים: ג' הפסוקה: יל: ה"פ, ג: ה"ה רי"ז; רי"ף כי"א, כי"ב,

כי"ו, כי"ק, רי"ד; סור, 21 ושבי"ץ; רא"ש; שבהלק 273

נאם ה' צבאות: ח, מב - ה"ג ד"ב

ד' סור#: - ראב"ה 223

סופרקים) נאם ה' [...]: - ה"פ 92ג

נאם ה' וכך 37: מאירי -

שורה 4 [רב נחמן] 38

נחמן: ת, טב, ד, א, ו, ט, [ח, ב, מ, פ, ק] - ראו, ג, 62ג; ה"ג ד"י,

ד"ב, כי"ו, 62ג; רי"ף (שבעה נוסחים): ושבי"ץ; מאורוח; יק, 39 רא"ש;

שבהלק 273 [ע, ה3]

נחמ': ג' ל, - ה"ג ד"ר; רי"ף כי"ל

נחמן: - ה"פ

ג) סורא: - גיאח; רי"ד

35. יש קרע בין ה"י לבין "בי" אבל אין מקום לחיבה "אלהים" או "צבאות".

36. כך בכל הדפוסים עד אמשטרדם. בדפוסים מאוחרים "אלהים" נוסף בעקבות הגהת הגר"ב.

37. והמשך הוא "אם לא" משמע שהוא: רס גירסא ב' או ג'.

38. נוסחי המקבילה בסנהדרין ק"ה ע"א טובאים בסוגריים מודפסים: ב = דפוס בומברג, וריצינאה ר"פ; ח = כ"י חימני של חוד מימור המונה נעה בספריית מכון

התלמוד הישראלי השלים; ט = כ"י מינכן 95; פ = כ"י פירנצה שנכתב בשנת 1177; ק = כ"י קרלסרוה 9 שנכתב במאה ה"ו. מ, פ, ק הם כותבי יד אשכנזיים. לא מצאתי שום

נוסחים אחרים המצטיינים קטע זה.

39. לספר יחזקאל, טימן שני"ט.

Cell	Cell	Cell	Cell	Cell	Cell	Cell	Cell	Cell	Cell
א	א	א	א	א	א	א	א	א	א
ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב	ב
ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג	ג
ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד	ד
ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה	ה
ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו	ו
ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז	ז
ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח	ח
ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט	ט
י	י	י	י	י	י	י	י	י	י
יא	יא	יא	יא	יא	יא	יא	יא	יא	יא
יב	יב	יב	יב	יב	יב	יב	יב	יב	יב
יג	יג	יג	יג	יג	יג	יג	יג	יג	יג
יד	יד	יד	יד	יד	יד	יד	יד	יד	יד
טו	טו	טו	טו	טו	טו	טו	טו	טו	טו
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז
טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז	טז

861-261

196

- 39 ק"מ -
- ה"ג ד"מ -
- ה"ג ד"מ -
- ה"ג ד"מ -

רחמי עלי: מ  
 רחמי עלי: א  
 רחמי עלי: ב  
 רחמי עלי: ג  
 רחמי עלי: ד  
 רחמי עלי: ה

שורה 9 ה' מלך ירגון עמים

א) ירגון: ג'1, 22ג, ה, מב, ש, 52 ס, ל, א, מ - ה"פ: ה"ג ד"י, ד"ב, 62ג; רי"ף (שבטה נוסחים), רמב"ם; רשב"ץ; מכירי לזכריה; 22 מאורחות, עיטור, מאירי, א"ח, כל בו; רא"ש; שבה"ק 273, רי"ד, ריא"ז

ב) ירגון: ב, 53 ו - ה"פ 6ג; ה"ג ד"ו וכי"ן; רי"ף כ"א; גיאת

ג) [.....]: - ה"פ 92ג

ד) חסר - טור, 21 ירוחם; מכירי להילי"ם; 24 ראב"ה 223 54

היעו (בין) [בית] אור אוריד בנימין

המסורה: ה"פ, 49 רי"ף כ"ב

ז: ג'1, 22ג, מב, ד, ס, ל, א, מ - ה"פ (שאר הנוסחים), ה"ג; ר"ח,

רי"ף (שבטה נוסחים), רמב"ם, פיה"מ; גיאת, טור, ירוחם; מכירי לזכריה, 22

מכירי להושע; 25 מאורחות, עיטור, מאירי א, א"ח, כל בו; ראב"ה 223,

רא"ש; שבה"ק 273, רי"ד, ריא"ז

בל אם בא להזכיר...מזכיר

ר/מזכיר: ג'1, ת, מב, א, מ - ה"פ, 6ג, 92ג; ה"ג + 62ג; ר"ח %; גיאת, רשב"ץ; מכירי לזכריה, 22 תהילי"ם 24 והושע, 25, ראב"ה 223, סה"א רי"ח; ריא"ז

ר/מזכיר: ו - רי"ף; 51 טור; 21 מאורחות, עיטור כ"ב וד"ר

ר/אומ': - רא"ש

מזכיר: ס - רי"ד

ר/מזכיר: 22ג

עיטור כ"א

- שבה"ק 273

ציה של "כתוב" כבגורטא א' ו"אמריה" כבגורטא ד'.

מטושטש בקטע זה.

וסופר קפצה לטילה ילאו" בהמשך השורה.

א' כנראה גרס. הוא חירגם: וא"ע"פ"כ' חזמה ברא' השנה אין מזכירין.

הרשב"א, חלק א', בני ברק, תשמ"ב, עמ' קמ"ח, טור ב'.

ראה הגהה מעל תיבה זאת אבל לא הצלחתי לפענחה.

נוסחים האלה הציטוט נגמר לפני "היעו".

כתה"י: לרס'/אומ'.

52. כתוב "ירגון" ומישהו כתב "ין" בין השיטין. גם בודפ' ויניציאה ב' הוורלנא כתוב "ירגון".

53. וכך בודפ' יושטניזאן, במיליאה, קושטאניזאן, קב. קראקא ג', לובלין ג', ואמסטרדם.

54. בטרור ונמכירי כל הפסוק חסר; אצל רבינו ירוחם ונראב"ה הפסוק מורא בקיצור.

שורה 50] והלוד

א) והלוד: ה

כ) והלוד: ג'ו. מב, ד, ט, ל, א, ר, מ - המסורה: ה"פ, ג: רמב"ם; גיאת, טור, רשב"א; מאורות, עיטור כ"א וד"ר, מאירי; רי"ד

והל': - ר"ח

ג) [...]: 22ג

ד) מסר 58א: - ה"פ 92ג + ה"ג 62ג: רי"ף, טור, 21 עיטור כ"ב, ירוחם, מכירי לזכרה 22 ולחזילי 24, א"ח, כל בר: ראב"ה, רא"ש; שבה"ל, רי"ד

שורה 50] חזמן ה' צבא יגו עליהם: 59

א) יתקע וג':

- ה"ג 62ג

- ר"ח, רמב"ם; מאירי; רי"ד

ו תיטו: א, ו

ב) חזמן ה' צבא יגו עליהם: ה

חזמן ה' צבאות יגו עליהם ואכלו וכבשו אבני קלע ושחו חמו כמו יין ומלאו

כמוזיק בזוזיח 60 מובח: טב

חזמן ה' צבאות יגו עליהם: ט

יתקע ה' צבאות יגו עליהם: - ה"ג ר"י

558. כלומר, האיטוט נגמר לפני חיבה זאת.

59. שה"ג מטווגים לפי מלות הקישור בין פסוק י"ד וט"ו.

60. במקרא: כוונתו.

שורה 9] ה' מלך ירגזו עמי

א) עמים: ה, ט - רי"ף כ"ג, כ"ה; רמב"ם; מכירי לזכרה: 22 מאורות, מאירי, א"ח, כל בר: ראב"ה 223; שבה"ל 273, ריאז א

ב) מלכיות ה' מלך עולם ועוד: 55

מלכיות כגון ה' מלך עולם ועוד: מכירי לזכרה 24

וכגון ה' מלך וגומר: - ירוחם 56

ג) עמים ה' מלך לעו' ועוד: 22

עמים ה' מלך לעולם ועוד: - ה"ג כ"ד

ד) עמים וכגון ה' מלך עולם ועוד: מב, ד - ה"ג ד"ב: עיטור כ"ב וד"ד; רשב"א

עמים וכגון ה' מלך לעולם ועוד: - עיטור כ"א

עמים וגו' וכגון ה' מלך עולם ועוד: - ה"ג ד"י

עמים ישב כרוכבים הנוט הארץ וכגון ה' מלך עולם ועוד: - ה"פ

ה) עמיה וגו' א"נ ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"ח

עמים אי נמי ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"א וד"ד; רא"ש

עמים וגו' אי נמי ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"א

עמים וגו' אי נמי ה' מלך לעו' ועוד: ל

עמים אינמי ה' מלך עולם ועוד: ו

עמים אינמי ה' מלך לעולם ועוד: - רי"ף כ"א

עמים אינמי ה' מלך עולם ועוד: ג'ו, א, ט - רי"ף כ"ב; גיאת; רי"ד

ו) [מ]ים וגו' וכגון ה' מלך גאות לבש 57 וגו': - ה"פ 92ג

ז) עמים וכגון ה' מלך גאות לבש 57 ה' מלך עולם ועוד: - ה"פ 6ג: ה"ג ר"ו

ח) (שורות 8-9) כגון ו' אלהים אמר וגו' 58 כגון ה' מלך ירגזו עמים וגו' זכרון

כגון זכור ה' לבני אדום מלכות כגון ה' מלך עולם ועוד וגו': - ה"ג 62ג

55. כלומר בנוסחים אלה מהילים י: ט"ז בא במקום מהילים צ"א: א.

56. והמשך הוא "אבדו גוים מארצו" ויחכו אס כו שרביבנן ירוחם גוס גירסא ג', ד' אר ה' אבל נראה יותר שה"ג ו"גומר" ממלא את מקומו של "עולם ועד" בלבד.

57. מהילים צ"א: א.

58. ירמיהו י: י.



נוסחי תפילת שופרות המקבילים לשורה 10]62

- א) עליהם: רע"ג קט"ד כיי"ג 63
- עליכם: "ויש מוחין" המובא בא"ח ק"ע"ג = כל בו כ"ט ע"ג
- ב) עליהם וגו': ס"ד 84
- עלינו# וגו': מחז"ו 63371
- ג) עליהם כו יגו עלינו: רע"ג קט"ד כיי"ג 64
- ד) עליהם כו חגו על עמד בשלומד: רט"ג רכ"ה, רמב"ם, פ"ט, ס"ג, 67 תימנ 68
- ה) עליהם כו חגו על עמד ישראל בשלומד: אשכנז, 69 כ"י אוקטובר 70, 103
- עליהם כו חגו על עמד ישראל בשלומד: כ"י אוקטובר 71, 102
- ו) עלינו# כו חגו עלינו ועל ישראל בשלומד: אנגליה 72
- עליהם כו חגו עלינו ועל עמד ישראל בשלומד: פרובנס 73
- ז) עליכם# כו וגו': י' יהודה ב"ר יקר 74
- ח) עליהם ה' צבאות יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו: רע"ג קט"ד כיי"ג, 75 אבודרהם רע"ג, ספר 76
- ט) עליהם ה' צבאות יגו עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומד: רומניא כיי"ו 77, 320
- י) עליהם ה' צבאות יגו עלינו כו חגו על עמד ישראל בשלומד: רומניא 77
- יא) עליהם ה' צבאות יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומד: רומניא 78
- יב) עליהם ה' צבוא' יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו ועל עמו ישראל ברחמים: רשב"ץ י"א ע"ב

61. ויש אולי עוד שלשה ראשונים שגושו "וכתוב במחריה" וכדומה בגמרא - עיין היטב בפירוש החפלות והבוכות לר' יהודה ב"ר יקר, עמ' ק"ב: אבודרהם השלם, עמ' רע"ד; וסדרו ראב"ן, עמ' רל"ח.

62. טבלת זאת אינה מתיימרת להזיח שלימה. יש רק נסיון לחת קשת רחבה של ש"ג מנוסחי התפילה.

63. לפי גולדשטיינר, סדר רע"ג, עמ' 30 כ"י זה נכתב באיטליה ב-1506 ומייצג מנהג תפילה "מזרחי" במזרח.

- היטו וכח' ה' צבאות יגו עליהם: ל
- היטו וכתיב ה' צבאות יגו עליהם: ד
- יתקע וכח' ה' צבאות יגו עליהם:
- יתקע וכח' ה' צבאות יגו עליכם#:
- יתקע וכתיב ה' צבאות יגו עליהם: 24
- יתקע וגו' וכתיב ה' צבאות יגו עליהם: 223
- יראה וגו' וכתיב ה' צבאות יגו עליהם: 22
- היטו וכח' ה' צבאות יגו עליהם כו יגו עלינו#:# ס
- חיתו וכ' במחריה<sup>סס</sup> ה' צבאות יגו עליכם#:# ג
- חיתו וכח' במחריה ה' צבאות יגו עליכם#:#
- חיתו וכתיב במחריה ה' צבאות יגו עליכם#:#
- זהלך וכח' בת' ה' צבאות יגו עליהם:
- יתקע וכח' במחריה ה' צבאות יגו עליהם: 92ג
- והלך וכי' וכתיב במחריה ד' צבאות יגו עליהם כו:# - עיסור ד"ר מאורו
- חיתו ושמעך ליה ה' אלקים# יגו עליהם: מאורו
- יתקע ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם: ירוחם
- יתקע ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם: רי"ף כיי"ג, כיי"ג, כיי"ק, רד"ר
- יתקע וג' ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם: רי"ף כיי"ל
- יתקע וגו' ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם: רי"ף כיי"ט
- יתקע ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם וגו': רי"ף כיי"א
- יתקע ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליכם#:# רי"ף כיי"ט; שבהל"ק 273
- יתקע וגו' ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליכם#:# רא"ש
- חיתו ושמעך ליה ה' צבאות יגו עלינו#:# גיאת
- חיתו ושמעך ליה ה' צבאות יגו עליהם: רשב"ץ
- יתקע וכתיב ה' צבאות יגו עליכם#:# ה"ג ד"ב
- ופק] [.....עליהם ה' צ' יגו עליכם#:# 22

שורה 12] זכרה...זכרני...

(א) זכרה/זכרני: ת. א. מ - ה"פ, גא: ה"ג ד"ג, ד"ב, כ"י"ו, 62ג; רי"ף כ"י"ו,  
 כ"י"ט, כ"י"ט, ד"ר: טור, ירוחמ: עיטור כ"י"א וד"ר, מאירי;  
 שבה"ל"ק 273, תניא, רי"א"ז

>זכרה/זכרני: מב

זכרה/זכרני: ג - ה"ג ד"ו; רי"ף כ"י"ב, כ"י"ל; ראב"י"ה 223, רא"ש; רי"ז

זכר/[...]./זכרני: 22ג

זכר/[...]./זכרני: 22ג

זכרה/זכרני:

זכרה/זכרני:

זכרה/זכרני:

זכרה/זכרני: ל

זכרה/זכרני: (ב)

זכרה/זכרני: ד

זכרה/זכרני: (ג)

זכרה/זכרני: ד

זכרה/זכרני: 79 # 79

זכרה/זכרני:

79. בשניהם בחוב "רכגור זכרני". הרי אומר ש"זכרה" נשטט ע"י הודמות: כגור ←  
 וכגור.

א. לגירסת בכ"י של מחז"ר ראה מדור הנוסח והלשון, הערה 40.

ז. לפי גולדשמידט, עמ' 12, כ"י זה נכתב כדודוס ב-1426 אבל נוסח התפילה שבו עתי.

ז. במחז"ר גולדשמידט ע"פ כ"י אוקספורד, מחקרי תפילה ופיזט, עמ' 212.

ז. נוסח התפילה של יהודי פרס, מהד' שלמה טל, ירושל"ם, השמ"א, עמ' 165.

ז. בכ"י של מוסף לר"ה המונח בספר יצחק ג'ון רייזלנדס במנצ'סטר, דף ט' ע"ב. על עזרון שב"ן נוסחי התפילה בסדר רס"ג, פוס, וס"ו ראה A. NEUBAUER, VOL. OS, JQX, P. 604F (1898), VOL. X (1898), P. 127F. E. ADLER, 1810, P. 1111 (1896).

ז. תכלאל עץ חיים, חלק שלישי, דף ע"ח ע"ב.

ז. במחז"ר לימים הנוצאים, כרך א', עמ' 271.

ז. זף 58א. זהו מחזור אשכנזי-צרפתי - ראה קטלוג נויבאור-קארלי, כרך א', טור 315-3.

ז. דף 91א. זהו מחזור אשכנזי-צרפתי - ראה קטלוג נויבאור-קארלי, כרך א', טור 313-3.

ז. לפי תא-שמע, עליו ספר י"א (חש"מ), עמ' 81 ואילך זהו נוסח מחז"ר יי כל החוספות שבנוסח.

ז. ב"סדד התפלות והברכות לכל השנה" שבע חיים של ר' יעקב חזן, מהד' ברודי, י"א, ירושל"ם, השכ"ב, עמ' ק"א.

ז. מהד' MITHA, אוינירין, 1855.

ז. בפירוש התפלות והברכות, עמ' ק"ב. שם השערות "חוקנה" ל"עליהם" בלי להעיר על

ז. אבל בשני כתיב"י הקיימים (ראה מדור הנוסח והלשון, הערה 64 לפירוש) נחוב ליכס" בבירור.

ז. לפי גולדשמידט, סדר רע"ג, עמ' 17 וז' כ"י זה נכתב במאה ה"ד/ט"ו ומייצג נוסח

ז. רדי של התפילה.

ז. בדקתי במחזור הטברדיים, ירושל"ם, תרס"ח; מנהג קאשאלאן, סאלניקי, 1869;

ז. סח אלג'רי, ליוורנו, תרס"א; ונוסח קוסטנדינא, ליוורנו, תשי"א.

ז. לפי גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיזט, עמ' 147.

ז. שם, עמ' 168 ובהערה 91 הוא מעיר: "שיבוש גלוי זה נמצא כוד בכתב היד ובכל

ז. פוסטים".

שורה 16] וה' פקד את שרה פקדון יחיד הוא'

- (א) וה' פקד את שרה פקדון יחיד הוא: מ, מ
- וה' פקד את שרה פקדון ויחיד הוא: ד, ס
- וה' פקד את שרה פקדון ויחיד הוא: ו
- (ב) וה' פקד את שרה פקדון ויחיד הוא: מ
- וה' פקד את שרה פקדון ויחיד הוא: א
- (ג) פקדון ושרה פקדון הי[...]: ג 22 80
  - פקדון ושרה מיהא יחיד הוא: פקדון
  - וה' פקד את שרה פקדון ושרה יחיד הוא: ג 1
- (ד) וה' פקד את שרה פקדון ושרה יחיד הוא: ג 1
- וה' פקד את שרה פקדון ושרה מיהא פקדון ויחיד הוא: ל

שורה 17] כיוון וקאמי מיינה רביים זמיא:

- (א) כיוון וקאמי מיינה רביים: מ
- כיוון זקא את מיינה רביים: מכ
- (ב) כיוון זקא את מיינה רביים: ג 1, ס
- כיוון וקאמי רביים מיינה: ל
- כיוון זקא רביים מיינה: קב ואילד - ר"ן על הר"ף: חיבור 378
- כיוון זקא רביים מיינה: ג 4 חא
- (ג) ורביים את מיינה: רש"י
- כיוון זרביים את מיינה: א
- חחם כיוון זרביים את מנה: מ
- חחם כיוון זרביים את מיינה: ו
- (ד) שאני שרה דנפקי מינא רביים כרביים זמיא: רשב"ץ %
- הואיל זרביים יצאן טעם: מאירי %
- שיצאו רביים טעמו: רש"י %
- (ה) כיוון דחלו בה רביים: רש"י %

ר [.....]: ג 22

יה 15] ולרבי יונסי'

- ולרבי: מ
- ולרבי יונסי: ו
- ולר' יונסי: ג 1, מכ, ל, מ
- ולרבי יונסי: ד
- לר' יונסי: א
- ורבי יונסי: ס
- ור' יונסי: ל
- חסד: ג 22 80
- וה נהי נמי: פקדון ושרה מיהא יחיד הוא: ל
- נהי נהי: קב, קראמא ג'
- נמי נהי: לובליד ג'
- נהי נמי: ג 1, מ, ט, ד, ס, ל, ו, מ - רש"י ב
- ראמ': א
- זאמ נהי נמי: ש 82
- חסד: ג 22 80
- וה 15] [הרי הו]
  - הריהו: ס, ל
  - הרי הו: ג 1, מ, ש, ט, א, ו, מ - רש"י ב
  - אינו: מ

וה 15] [הרי הו]

- לא ברור אם קטע זה חסר בגלל קרע או שמא נשמט ע"י הזרות. אחרי "ופקדו"י
- רף שורה 12) יש קרע ארוך עד המילים: "[...]קדונה אינו כזכרונות פיקדון ושרה
- ו"י. אם המילים הראשונות שייכות לשורה 14 יש השמטה מ"כזכרונות" עד
- זכרונות" בשורה 15. ואם הן שייכות לשורה 15 יש פה גיוסא משושבת כמו בכ"ת.
- ד כך ובין כך הפסוק בשורה 16 חסר.
- כלומר, בדפ' יושטיניאן, באסיליאה, אמשטרדם.
- וכו' הגירסא בדפ' כומברג, וניציאה ב' (דאמ''), וקושטניא.
- בדפ' ב' וקושטאניא בטעות: "הרי כזכרונות" אבל בשאר הדפוסים עד אמשטרדם
- ר' הו' כהוגו.

וה 15] [הרי הו]

שורה 21] בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי[88

- (א) חסר: ח
- (ב) בני מלך על כל הארץ אלהים:
  - גיאת
  - המטורה
  - תוספתא כ"י"א
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: א
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: א
- בני מלך על כל הארץ \_\_\_\_\_ זמרו משבילי: ס
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו [.....]: ג
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: ו
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: מ, ד, ל, מ
- תוספתא כ"י"א, ד"ר: עזרא; חייבור 379
- [.....] שבילי: ג 22 89

שורה 23] על גוים

- (א) על גוים: ג, ה, מ, ט, א - המטורה; יל: עזרא; חייבור 379; רש"י כי"ס ור"פ 90
- (ב) על כל גוים: ג 22, ל, ו, מ
- שורה 23] ישב על כסא קדשו
- (א) חסר: ח
- (ב) ישב על כסא קד[...]: ג 22
- ישב על כסא קד[...]: ג 1
- ישב על כס' קודש': ל
- ישב על כסא קדשו: מ, ט, א, ו, מ - עזרא; חייבור 379

- 88. לא רשמתי ש"ג של החיבה "אלהים".
- 89. אבל החמשד הווא: שוים וכו'. ז"א ששורה 22 חסידה לגמרי?
- 90. שהם ענף אחד. בשאר נוסחי רש"י מליים אלה אינו כלולות בד"ה.

ורה 18] ושאו פתחי עולם

- ( ושאוי: ג, ה, מ, ט, א, ל, א, ו, מ - המטורה; תוספתא כ"י"א, כ"ל; יל: ר"א ש
- עזרא<sup>85</sup>
- תוספתא כ"י"א, ד"ר; גיאת; חייבור 379
- 86: חסר: ח
- 22 ג והנישא: ג
- ורה 21] זמרו לאלהיננו זמרו
- ( אלהים: מ, א
- אלים: ג, ו, ס
- אלדים: ל
- ( לאלהים: מ
- לאליקים: ו
- לאלהינו: מ
- לאלקינו: ד
- [.....]: ג 22
- ( חסר: ח
- תוספתא כ"י"ל 87

- 1. ובגלילנו, כנראה ביד אחרת: רביס.
- 2. אין הקריאה וודאית. כתוב כנראה "והנישא" כשהאחריות "הנ" מתקנות ע"י קרויים.
- 3. בנוסחים אלה הפסקו קודם קוצרו בצורות שונות.
- 4. כל ההלכה חסידה שם.

שורה 27] כגון ה' אלהיו עמו וחזקתו שלד ב'ו'

(א) נו: ת, מב, ד, ט, ל, א, ו - גיאת, טור, 21 ר"ן על הרי"ף, רשב"ץ:

עיסור, מאירי, א"ח; רא"ש; ריא"ז - ירוחם

עמו וגו': - נו במצרות וקול שופר: 92 ג

נו במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': - ר"ח

נו וכגון במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': - חזבנר 379

נו אינמי במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': מ

נו >אינמי כגון במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': < ל\*

ג) כגון במצרות: 93 ג 22

כגון במצרות וקול שופר וגו': - חזבנר כ"ו וד"ר

כגון במצרות וקול שופר המלך ה': - חזבנר כ"א וכ"ל

שורה 30] [חזקתו שאין עמה ולא כלום]

(א) חזקתו: ג, מ, ט, ל, א, ו, מ - חזבנר: 94 רשב"א(2), ר"ן,

ר"ן על הרי"ף, אהל 43, רשב"ץ; מאירי, חזבנר 383; רא"ש

וחזקתו: - גיאת, ירוחם

(ב) שופר: ג 22, ל

(ג) חז"ל: ח

חזקתו: צ"ח: ו, י. 92

כלומר בנוסחים אלה הפסוק "במצרות" בא במקום הפסוק "ה' אלהיו עמו וכ"ו".

94. אבל שם הברייתא שונה כ"ו וד"ר: חזקתו שאין עמה זכרון, כ"א וכ"ל:

חזקתו שאין עמה שופר.

[25] אומרת עם זכרונות' אומרת עם שופרות

ומרה עם: ח

אומ' עם: ל

אומרת עם: ג, מ, ט, ד, א, ו - גיאת, ר"ן על הרי"ף

אומרת עם: רישב"א, ירוחם; חזבנר 379

אומרת בשופרות: ריא"ז

אומרת בשופרות: רשב"ץ

עם בשופרות: עיסור כ"ב

עם: מ - ר"ש, טור 21%

ו: עם: - מאירי %

ו: עם: 22 ג [...]

ו: עם: - עיסור ד"ר

[27] מלכות שיש עמה חזקתו

ורוע': ו

חזקתו: ג, מ, ט, ל, א, מ - ר"ח; גיאת, רשב"א, ופ טור, 21% ר"ן, ר"ז על

חזקתו: רי"ף, ירוחם, רשב"ץ; עיסור כ"א וד"ר, מאירי, חזבנר 379, ריא"ז

חזקתו: - ר"ש

זרועות: זר' : 22 ג

זרועות: - חזבנר כ"א, וד"ר

זרועות: - חזבנר כ"ל

זרועות: זר' : 22 ג

פסוקים אבל בראשית זכריו חזקתו הפסוק: "חזקתו שיש עמה מלכות" ופרופ'

זרובסקי מציין בחזקתו 120 שהוא נמשך אחר חזקתו בפסוק. בשו"ת של חלק א', סימן

הרשב"א מצטט את המשפט בפרפזות: "חזקתו שיש ב' מלכות ויש בו שופרות."

שורה ו1] אין מזכיריך זכרון... שלפוערענוח  
 יש רגליים לדבן שחנא זיין חולק על ר' טרפון. מנייך שנינו בירושלמי סוטה ג'י',  
 י"ח ע"ד (ומרבא בחוסי לסוטה כ' ע"ב ד"ה הא מני): "מנחת זכרון שזכת עור  
 (במדבר ה"ט:ד) [חני ר' טרפון אומר: כל הזכרונות שנאמר בחורה לחובה זוזי מזו  
 שהיא של פורענות..."]

כלומר, לדעת ר' טרפון הפסוק "שזכת עור" הוא הזכרון היחיד של פורענות בחורה.  
 על כד מקשה בעל שיידי קרבן (שם; ז"ה כל הזכרונות): "וקשה הא כתיב 'ויזכור כי  
 בשר הטה ונגי' (מהלים ט"ח:ל"ט) יזכר עור אבוחיו ונגי' (מהלים ק"ט:י"ד) וי"ל  
 דר"ט לא קאמר אלא זכרונות שבמורת משה ולא שבנגביאים וכמובי"ט". אולם קשה לקבל את  
 התירוץ הזה. אמנם, לית מאן דפליג ש"חורה" משמשת בספרות חז"ל הן במובן של חורה  
 משה והן במובן של כל כתיבי הקודש<sup>1</sup>. בוס, בדיבורים הדומים לדברי ר' טרפון "חורה"  
 מתכוונת דוקא לכל כתיבי הקודש<sup>2</sup>. לכן יטי ששנה זו לא שנה זו". כלומר, ר' טרפון לא  
 שנה את משנתנו כי הוא סבר שיש זכרון אחד של פורענות בכל החניך ולשיטתו אין שום  
 צורך בהלכה זידי.

שורות 2-3, 6] זכרון... אחיד בניתי'  
 פסוקים אלה טופקו ככל הנראה ע"י עורכי הבבלי ויש שלש הורחות לכד:  
 א) הם חסרים בחוספתא.  
 ב) גם בירושלמי יש שלש דוגמאות של פסוקי פורענות בטחם אבל שנים מהם שונים.

1. בלא, סבא, עמ' 16-17, 20 ואילך; בכר, ערכי מדרש תנאים, עמ' 134; שכטר,  
 תיאולוגיה, פרק 8 ועמ' 118 במיוחד; א. א. אורבך, "הלכה ונבואה", חרביי י"ח  
 (חש"ז), עמ' 17, הערות 151-152; אורבך, חז"ל, עמ' 255 והערה 7; ליימן, כתיבי  
 הקודש, עמ' 57 ועמ' 166, הערה 274.  
 2. ראה הט"מ במאמר הנ"ל של אורבך, הערה 151.

סוגיא י"ד - מדור הפירוש  
מבנה הסוגיא ומרכיביה

הנראה במקופת האורזאים סוגיא זאת הימה מורכבת מסיורה של ברייתו המקורית  
 הן כללי למשנתנו. החלקים האחרים נמוטפו ע"י בעלי התלמוד. הפסוקים בשורה  
 6-10 טופקו כנראה על ידם כי הם חסרים בחוספתא ואילו בירושלמי יש שלשה פסוקים  
 1-6 ושנים מהם שונים. שורות 4-5 נוספו בלי ספק ע"י בעלי התלמוד: בשורה 4  
 אר מימרא של רב נחמן מתנהדרין ק"ה ע"א. שם הוא החייתו ישיירה לפסוק מיוחדאל  
 כי ואילו פה זכרין מרבאים בחור קושיא. בשורה 5 הם סיפקו תירוק בארמית.  
 ה 7 היא ברייתא שמרפיעה בשינויים בחוספתא אבל הדוגמאות בשורות 8-10 טופקו  
 אה ע"י סתם התלמוד כי הן חסרות בחוספתא ויש בהן הרבה ש"ג. שורות 11-12 חסרות  
 ספתא ובירושלמי אבל סגנונו מעיד עליהן שמדובר בברייתא. ברם, כפי שנואה, יש  
 מה חיצוניות שזאת ברייתא בכלית. שורות 13-14 מופיעות בשינויים בחוספתא, שורות  
 17 יצאו מידי סתם התלמוד כפי שמוכח מהסגנון, הלשון הארמית, והמספר הגדול של  
 י. יתו על כן, שאילת הסתם דחוקה כי היא סניחה שר' יוסי הכיר את הברייתא  
 ירות 11-12, הנחה שאין לה סימכין. שורות 18-32 כוללות סידרה של ברייתות  
 ופיעות במליאן בחוספתא כאן ובחלקן בירושלמי עם שינויים גדולים הן מבחינת הסדר  
 ו מבחינת החוכו.

שדרות 12-11] אין מזכיריך... ופקדיני ביצועיך:

קטע זה חסר במקורות המקבילים אולם סגנונו דומה לביימות האחרות בסוגיך, בתוספת, ובידולטמי. יש גם דמיון מקיפי הביניים שזאת ברייחא: המגיה האשכנזי של כ"ל כתב "ח"ר" בין הסיסין לפני שורה 11. על זה העיר רנ"ן רבינוביץ (עמ' 95, אות ש'): "וכ"ה יש מאד". גם בורנשטיין כותב (הערה קכ"ט): "זוהי ברייחא ומציע על גירסתא זאת. ברם את זאת ברייחא יש הוכחה היצוניה שזאת ברייחא בבליה כי מציעו חכם ארצישראלי קדום שהשתמש דוקא בפסוק "זכרני" (שורה 12) כפסוק של זכרוןותו<sup>5</sup> אם נצדף פרט זה להיעודה של ברייחא זו ממקורות ארצישראליים ניתן להסיק שזאת ברייחא בבליה.

שורה 13] פקודנות הרי הן כזכרוןות... זכרני יוסי.

ר' יוסי סנר כמו המוא במכילתא דרשב"י לשמות כ"ה: (עמ' 148): "פֶקֶד' - אִין פֶקֶד' אלא מזכיר וכו' הוא אומר יוה' פקד את שרה' (בראשית כ"א:א') ואומ' יפקד יפקד אתכס' (שמות ג' ט"ז)". גם החורגומים הקדומים סנרז כד. בשני פסוקים אלה אונקלוס מוגם "דכיר" ו"מדכר דכירנא" והמיוחס ליונתן מוגם "דכר" ו"מזיכר דכירנא". ולפיכך פירש הרמב"ר (בפירושו לבראשית כ"א:א', מהד' שערורעל, כרך א', עמ' קפ"ב): "ואין פקידה אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד כגון 'פקוד יפקוד אלהים אתכם'... אף כאן וה' זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר... וכך אמרו 'פקודנות הרי הן כזכרוןות'".

שורה 14] ר' יהודה אמר פקודנות אינן כזכרוןות.

כמה אחורונים ניסד להמכיר את מקור החנגדותו של ר' יהודה:

- 5. הפיעו מישאל בירבי אלסל החזן בפיוטו "אנצחה למנוחה" שפורסם ע"י ישראל דוידזון P. 445 (1917-18) Vol. 8, VLS, ואת"ל מאת"י שהיינמן כבר הדגיש נקודה זאת במאמרו "מלכיות זכרוןות ושרפיות" מעיינות ט" (חשב"ה) עמ' 561 = עיינו תפילה, עמ' 66. אולם מישאל גם השתמש בשורף של פורענות של ישראל (יואל ב"א - ואה היינמן שט) ופטר איפוא לטעור ששימוש ב"זכרני" רק מוכיח שהוא לא הקפיד על הלכה זאת כשם שהוא לא הקפיד על קיום משנתנין ואין מכאן ראיה ל"גבולותה" של הברייחא.

ג) יש דמיון נוסף בכ"ה חזקוני. בכ"ה (ובצורה חלקית גם בניסוחים אחרים) כתוב "כגון" לפני כל פסוק המובא בביימות ובוזמה לפסוקים המוכאים בתוספתא. אבל בפסוקים אלה (וכן בפסוקים בשדרות 8-10) שטופקו כנראה ע"י סתם החלמוד המילה "כגון" חסיד חסירה. הרי אמר שעורכי הירושלמי והבבלי סיפקו דוגמאות של פסוקי פורענות, כל אחד כארות נפשו.

שדרות 4-5] ואע"פ... למימריה'

קטע זה נוצר בלי ספק ע"י סתם החלמוד. במקבילה בסנהדרין ק"ה ע"א ישנו הפסוק מיוחזקאל פק' כ' ורב נחמן בא לפרשו: "אמר רב נחמן וכר"י<sup>3</sup> כאן זכרני מובאים חנה - ויאע"ג דאמר רב נחמן וכר"י - בחור קושיא והסתם מספק תירוץ בארטיח. בתירוץ יש מספר גברה מאד של שינויי גירסא ומספר החיכות נע בין שבע לחמש עשרה (עיי' בשה"ג) - סימנים מובהקים של חומר סתמי.<sup>4</sup>

שדרות 8-10] זכרון... ה' צבא' יגן עליהם:

- על פסוקים אלה בורנשטיין מעיר (הערה קכ"ה): "זהו ביאור הגמ"י... כלומר, דוגמאות אלה יצאו מידי סתם החלמוד. ואמנם, קטע זה דומה באופיו לשדרות 2-3, 6 ויש להניח שהוא סתמי מטעמים דומים:
- א) אין זכר לפסוקים אלה בתוספתא ובידולטמי.
- ב) יש הרבה ש"ג בקטר לסדר הפסוקים ובהרבה נוסחים יש דוגמא נוספת/דוגמאות נוספות של מלכיות (עיי' בשה"ג).
- ג) באמור, בכ"ה המילה "כגון" חסירה בשדרות אלה, פוט שמבדיל בין פסוקים אלה לפסוקים שבביימות.

לפידו היסטורי של זכרני רב נחמן ראה NEWSNER, A HISTORY OF THE JEWS IN BABYLONIA, VOL. 3, LEIDEN, 1968, P. 2.  
פרדמן, מבוא, סימן י"א, עמ' 306.

מתנגד ל"פקדוננות" משום סיבה הקשורה למילה גופה אלא כחלק מגישתו הכללית לדרוש פטורים כחוקים.<sup>9</sup>

שורות 15-17] ולרבי [יוסי]... כרבים זמאי:

על קטע זה מעיד ר' שבתאי בורנשטיין (הערה קל"ה): "כל זה מאמר המוסגר כמבואר למעייני" או, במינוח שלנו, זאת חוספת סתמית לברייתא המסורה. כך ברור מהסוגנו, מהתערובת של עברית וארמית, ומריבוי שה"ג. יתירה מזאת, השאילה גופה וחוקה. הרי הוכחנו לעיל שהברייתא "אין מזכירין זכרון יחיד" מקורה בבבלי אס כן יש להניח שר' יוסי לא הכיר ור' אין הוא חייב לפסוק על פיה.

שורות 18-20] שאו שערים ראשיכם וכו'...:

א) שנים מגדולי החכמים כבר פירשו את שיטת ר' יהודה. רש"י (ד"ה רבי יהודה) הטביח את הזכר בקיצור: "ומי הוא זה מלך הכבוד לאו ממניינא". כלומר ר' יהודה לא מונה את הביטוי הזה בשני הקטעים (פס' ז"ה ופסוק ט"י-י). וכל כך למה? הרמב"ם פירש את הענין בחידושו לחלמוד:<sup>10</sup>

"ראשונה שהים פ"י מלכות ראשונה עולה לשהי מלכיות ויבא מלך הכבוד, מי הוא? זה מלך הכבוד. שניה שלי: ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד, ה' צבאות הוא מלך הכבוד. ר' יהודה אומר [ראשונה אחת]<sup>12</sup> שניה שהים, ר' יהודה אינו חושב מי זה מלך הכבוד מפני שהוא כשאל זאינו משבת"<sup>13</sup>.

9. ראה פרטים נוספים להלן בסוגיא ט"ז, סוף מזוז הפירוש, בפנים ע"י הערה 107 והוספות בהערה 108. כדאי להוסיף שאלבוגו, החפילה, עמ' 108 מסיק מריבוי המתקנות האלה בין ר' יוסי ור' יהודה "שוק אותה שעה נמגבשה ממכונתה של תפילה זו [של ר'ה]". זאת הנחה סבירה.

10. תיזושי הרמב"ם לחלמוד, מהד' זק"ש, ירושלים, תשכ"ג, עמ' צ"ח. דברי הרמב"ם גם הובאו כמעט מילה במילה בפירושו של רבינו אברהם מן המד' לר"ה, מהד' בלוי, עמ' רמ"ד. ואמנם, בלוי מטביר במבוא לספרו, עמ' ט' ש"רבינו מביא הרכה הנאות מפירושו של הרמב"ם לר"ה.

11. זה לא דוקא ט"ס. גירסת זאת נמצאת גם בכ"מ, רבינו עזרא, ור"א"ז.

12. כך נראה לי להגיה כי עד כאן הרמב"ם ציטט מהברייתא בצורה מליאה. מאידך, בפירושו של ר' אברהם מן המד' כתוב רק "ורבי יהודה אומר וכו'".

13. לפירוש דומה אבל לא זהה ראה חייבנר המסורה של המאירי, עמ' 379. לפירוש שונה לגמרי שאינו מחקבל על הדעת ראה המאירי בבית הבחירה עמ' 109 ד"ה מי הוא זה וד"ה שני מלכיות. ואמנם בחייבנר המסורה המאירי מעיד במפורש שהוא חזר בו מדעתו.

לדעת המהרש"א בהידושי האגדות (ד"ה ר' יאמר) יש הבדל לשוני בין פקדונות ברייתא. פקידה פירושה דבר שנזכר לזמן מצוב ומוגבל כגון "ויביום פקדי ופקדתי יהם חשאתם" (שמות ל"ב:ל"ד) או "ומה תעשו ליום פקודתה" (ישעיהו י"ג:ו) ואילו ירה תמיד מתחמת לדבר שייזכר לנצח בלי שייקבע לו זמן כגון "ירח זכרי לדרור" (שמות ג'ט"ו) או "ליזכרון לפני ה' תמיד" (שמות כ"ח:כ"ט).

ר' יעקב עטלינגר (בערוך לנר ד"ה אינו כזכרונות) חולק על המהרש"א ומביא וקיים המנוגדים לביאורים הל"ל. כחלוקה הוא מציג שפקדון הוא "עיון בעלמא" מצד ב"ה בבעיה מסוימת של ברייתא וכמוצאה מתעיון=הפקידה ה' פועל ועושה את גזר נר יולכו גבי שרה כתיב אתר "ירח פקד את שרה" - "וישע ה' לשרה כאשר דיבר".

לעומתם ר' שמעון ווינינגרל<sup>6</sup> סבור כי ר' יהודה התנגד לאמירת פקדונות במוסף וס"ש הפעל "פקד" מונא בכתיב הקודש בכמה מובנים שונים: זכירתה... מנין ומספר... דר וחמור... ציווי ופקידות... לשון פקדונות... כלומר, ר' יהודה חש להשתמש על זה כי לעתים הוא נמצא בת"ד במונחים אחרים חוץ מ"זכירה".

כרם נראה לי שהתנגדותו נובעת מגיעה כלליה. עיון בברייתות כאן, בירושלמי, חוספתא חלמנו שר' יהודה החיר רק פסוקים הבוללים את המילה "מלך", "זכר", או ופר" וחז לא. לכן לדעתו "הרועה" אינה עולה לשם שופרות (להלן שורות 24-32).<sup>7</sup>

לוחות" אינו עולה לשם מלכות, פ"ו פקדונות אינו כזכרונות. ר' יהודה אינו בסוף מאמר "הערות בנידון מלכות זכרונות", שנה בשנה, תשל"ז, עמ' 210.

וזאת באמת גישה קיצונית אם נחשב בעובדה שבפסוקים העוסקים בר"ה בריקרא כ"א מדבר ל"ט יש רק המילה "הרועה" ואין זכר למילה "שופר" וכן מקשה המהרש"א בסוף ה שבמון, עיי"ש.

בירושלמי ד"ה ד"ז, ג"ט ע"ג, אמנם בירושלמי השמות של ר' יהודה ור' יוסי חלפים בהלכה זאת אבל הגר"ש ליברמן קבע על פי המקבילות שזאת ט"ס - ראה חול"פ, ו' 1056, הערה 57. וכך פירש לפני בעל פה עינים ד"ה זמרון; ר' מאיר יונה תירוטין לעיסוד, חלק ב', עמ' 206, הוירח ל"ג; ז"ו. ור' רבינובקי, שערי תורת א"י, ושלטים, ת"ש, עמ' 280. לעומת השו"ח היינמן, עיוני תפילה, עמ' 67, הערה 46 אצדק את גירסת הירושלמי. והשוה את החילוק הזה לדין במדור הנוסח והלשון, הערה



ג) הוונה פרשנים החלבוטו בטגנון הגמרא כאן: "ראשונה שתיים, שניה שליש דברי ר' יוסי, ר' יהודאי אומר: ראשונה אחת, שנייה שניים" יש כאן שני קשיים:

1) למה דיברו בלשון נקיבה? בתוספתא המקבילה (בי"ג, עמ' 319) משתמשים בלשון זכר: "ר' יוסי אומר אומר כל אחד ואחד בפני עצמו... כאחד" 17 גם בירושלמי משפט זה נאמר בלשון זכר: "הראשון משם שנים והשני משם שלשה וכו'". הרי, בין אם הנושא הוא "פסוק" ובין אם הנושא הוא "שערים" החנא היה צריך לשנות "ראשון" ו"שני" יותר על כן, לא מצינו שום מקרה דומה בקורנודרדנציות. בכל המקרים מקפידים על זכר ונקיבה. נחזור לשאלה זאת בהמשך.

11) למה מתיחסים לפסוקים אלה כשני פסוקים אם יש ארבעה במסורה (ואין ש"ג אצל גינצבורג או BHS)?

1) כל המתרגמים ניסו להתמודד עם בעיה זאת: 18

רודריקוזו: "THE FIRST PART CAN BE USED AS TWO OF THE REQUIRED PASSAGES..."  
סימון: "THE FIRST [APOSTROPHE] CONTAINS TWO MENTIONS..."

גולדשמידט: "DER ERSTE [ABSATZ] GILT, WIE R. JOSE SAGT, ALS ZWEI..."  
שטיינזולץ: וכן נחלקו לגבי הפסוק "שאו וכו' (חלקים כ"ד: ו"ז) והגאון אהרן

"שאו וכו' (שם, ט"ז) פסקה ראשונה וכו' שניה וכו'".  
רודריקוזו, טיימון וגולדשמידט, אם כן, מתיחסים אל "ראשונה" כפסיקה/חלק ראשון ו"שניה" כפסיקה/חלק שני. שטיינזולץ פוסח על שני הטעפיים ומדבר גם על "פסוק" וגם על "פסקה".

16. הראב"ה הנ"ל (לעיל, הערה 14) מעלה את האפשרות ש"הראשונים" = עורכי המחזור השתמכו על דעה ר' יהודה בברייתא המקבילה בהוספתא ולכן השכיבו את ארבעת הפסוקים בהגלים כ"ד כאחד. אולם קשה להעלות על הדעה שעורכי המחזור השתמכו דוקא על התוספתא ודוקא על ר' יהודה במקום ר' יוסי.

17. כמובן הפשט בתוספתא שונה - ראה הראב"ה הנ"ל (לעיל, הערה 14) עמ' 224-223 ותורכ"פ עמ' 1056 - אבל אנו מעוניינים כאן בטגנון.

18. רביך כנראה לא הבין את המשפט. הוא ממרגם: "DIE ERSTEN BEIDEN VERSE GELTEN NUR FÜR EINEN VERS (DA DER LETZTE NUR WIEDERHOLUNG IST), SO NACH R. JOSE, NACH R. JEHUDA SIND ALLE 4 VERSE ALS 2 ZU BETRACHTEN".

חביה יוסף (לטור א"ח, סימן תקצ"א, ד"ה ומ"ש רבינו שאו שערים) הסיק מחלוקת הזאת של ר' יוסי ור' יהודה ידלאו אטניין קראי קפדינון אלא אמניין הזכרת יירת וזכורונות ושופרות. כלומר, ר' יוסי ור' יהודה אינם מוניים כאן פסוקים של זה אלא את המילה "מלך". אם בפסוק אחד יש המילה "מלך" שלש פעמים הפסוק נחשב יש מלכיות.

וימתו של דבר, קדם לו ר' יצחק מורונוא (אור זרוע, חלק ב', סימן רס"ג) בהבנתו הוא כותב: "והשתא אי כר' יוסי עבדינון נימא 'שניה' [= פטי ט"ז-י] ודינו ואי יהודה עבדינון נימא הני מתי [= פטי ז"ז-י] פסוקי ודינו"

ורף, גם הראב"ה, רבו של ר' יצחק מורונוא היה מודע לשאלה זאת. הוא פוסק כך וי וממשיך: "ולפי זה אנו מוסיפין ואין לחוש דהא חנן אין פוחתין מהם' ולא י: אין מוסיפין עליהם" 14 כלומר, אם הלכה כר' יוסי ש"שאו שערים" ראשונה ש ושניה שלש אז "אנו" אומרים חמש מלכיות ב"שאו שערים וכו'" בנוסף על ערוד שני קיים במחובים - כלומר, סך הכל שבע - במקום שלש הדרושות הראב"ה מרחק שאסור ות מעשר מלכיות אבל מותר להוסיף.

כיום, אפשר לומר שמבחינת פשט הלשון הצדק עם החכמים הנ"ל. לידעה ר' יוסי - 'כה כר' יוסי - מהלים כ"ד:י"י. כלכל מטפיקים את הדרושה לומר שלש מלכיות ונכיים. אולם מבחינה הטורית אף אחד לא התפק בפסוקים אלה. כפי שדינאל דשמייט כתב: 15 "בכל המנהגים נחשבים פסוקים המנוכיים זה לזה לפסוק אחד: מהלים ז"ה" [יחקעו בחדש' בשופרות], שם כ"ד:י"י [ישאו שערים' במלכיות], שם ז"ה:י [החלולה' בשופרות]. מחוד רגש של הידור מצוה עורכי המחזור לא התפקו ישות המינימליות של המנאים והוסיפו על המספר הדרוש. 16

ראב"ה, חלק ב', עמ' 224. הרשב"ץ אומר וכו' דומה בחידושינו, דף י"א עמ' ד' צע ד"ה סדרו, על שאלת ההוספה על עשרה ראה לעיל, סוגיא י"ב, מדור הפירוש, ה' 1. מחזור לימים הנוראים, במבוא לכרך א', עמ' ל', הערה 13.

שורה 24-32] זכרון שיש עמו חרוטה... כל עיקר  
 יש כאן שלש מחלוקות בין ר' יוסי ור' יהודה בנוגע לשפוטות. על הראשונה רש"י  
 אומר: "איני אומרה אלא עם הזכרונות. חרוטה לאו לשון שפוטות הוא עד ומדכר<sup>20</sup> שופר  
 בהדיא". רש"י בודאי סבור שזה טלע המחלוקת גם בשתי הבנות האחרונות כי כפי  
 שהטבחנו לעיל (בשורה 14), ר' יהודה חושב שמוחר להשתמש רק בפסוקים הבוללים את  
 המילה "מלך", "זכר", או "שופר" ותו לא.

אולם יש כנה אחרונים שהחלטו בשלש בנות אלו בגלל הנפילות המיוחדות. כדברי בעל  
 טורי אבו (ד"ה זכרון): "קשה לי הני מלחא פלוגמא דזכרון שיש בו מרועה, ומלכות  
 שיש עמה מרועה, ומרועה שאין עמה כלום - למה ליה האז כל עצמן של אלו הוא אי  
 קיימי מרועה במקום שופרות ואי לא, ובהדא נמי סגין<sup>21</sup> בעל טו"א לא ענה על  
 קושיהו אבל אמרים ניסו למצוא חידוש בכל בנא<sup>21</sup> ובעל יום מרועה אף יצר כאן  
 "צירכותא" חלמודותו

אולם אין צורך לא בקושיא ולא במירוקין. יש כאן נפילות ור' יהודה היה יכול לומר  
 בפשטות "חרוטה אינה עולה לשם שופר" אבל כד דרכה של חרוטה. התנאים לא נהגו לומר  
 כללים מופשטים בניסוח "נורמאטיבי" אלא פרטים והלכות ספציפיים בניסוח "קטוראיטי"  
 שמהם ניתן להסיק את הכללים.<sup>21</sup>

20. בדפוסים כתוב "דמדכר" אבל בארבעה מה"י ודפ' קראקא ב' כתוב "דמדכר".  
 21. המהרש"א ובעל ערוך לנר פירשו אותו זכר ממש אולם משום מה ר' יעקב עטלינגר  
 לא ראה את המהרש"א כאן.

21. ראה לדוגמא מגילה ד"א-ב' (וע"פ דברנו כאן יש להשיב על קושייה המוספות  
 והרשב"א במגילה כ"א ע"א ד"ה הפרחה). על חופעה זאת במשנה ראה המבוא של דנבי  
 לחרותו האנלי של המשנה, עמ' XCVI ומנחת אלון, המשפט העברי, מהד"ב, ירושלים,  
 תשל"ה, עמ' 879-884. ומינוח בפנים לקוח מאלון.

ם המהרש"א ניסח לתוך את הקושיא הזאת:

"בספר תהלים שלפנינו 'ראשונה' הם ב' פסוקים ו'שניה' גם כן ב' פסוקים וקראו  
 'ראשונה ושניה' בלשון יחידה וצ"ל ד' שאו שערים וגו' קמא עם הנמשך לו פסוק  
 ימי (הוא) זה מלך וגו' קחשיב כחא, וכו' שאו שערים וגו' שניה עם פסוק ימי  
 הוא זה מלך וגו' הנמשך לו חשיב נמי כחא".  
 וזה יש רמז לפתרון זה בשלשה מקודות מימה"ב:

או"ז סימן רס"ג כתוב: "שינו וגו' שאו וגו' ובהנני מרז קראי איפלגו בהו ר'  
 ור' יהודה וכו'".  
 אולי זה גם נרמז בשבחה"ק עמ' 274: "הראשון וחשני מרזינהו כחד חשיבי וכו'".  
 בכימ"ב גרסינו: "כה" שאו שערים... וכה" שאו שערים... אין גירסא כזאת בשום  
 ו אחר אבל אולי המעתיק הזה סור שמדובר בשני פסוקים ולכן הוסיף את המילה  
 "פעמיים".

אין כאן פתרון של ממש. יש להניח שראשונים אלה לא גרסו שני פסוקים אלא פשוט  
 לפש את הגמרא בצורה הגיונית ובידומה למתרגומים המודרניים.

וני המסבדים שהבאנו עד כה ניסו לפתור את הבעיה השניה אבל החלמנו (חויז  
 ינזלך) מהבעיה הראשונה, הבעיה הלשונית. יש הסבר שילשי שפותר את שתי הבעיות  
 זהו הסברו של הרמב"ם שציטטנו לעיל.<sup>19</sup> הוא פירש את הדבר בפשטות: "מלכות  
 נה עולה לשתי מלכות וכו'". מצד אחד זה הסבר מבריק לקושי הלשוני: ר' יוסי  
 יהודה משתמשים בלשון נקיבה כי הם אינם מדברים לא על "פסוק" ולא על "שאו  
 ס" אלא על "מלכות" מצד שני, פירוש זה פותר גם את הבעיה השניה: אם מדברים  
 סוקים קשה לדבר כאן על שני פסוקים כי יש ארבעה, אבל אם עוסקים ב"מלכות" זה  
 יותר גמיש ו"מלכות" אחת יכולה להיות שני פסוקים וצפופים. בסיומם, איפוא, יש  
 את פירושו של הרמב"ם על כל שאר הפירושים שהבאנו לעיל.

בפנים ע"י הערה 10.

גם שלשה מתורגמים מוזדורניים הנינו את זכרי ר' יוסי בצורה דומה. 25 לנסוף, ר' שנת  
בוררשטיין מודע לפירוש השני אבל אף הוא מעדיף את הפירוש הראשון. הוא כותב: 26  
"ואומרה עם השופרות" פ"י וגם<sup>27</sup> אומרה עם השופרות..."

ב) לעומת חכמים אלה, המאירי פירש שר' יוסי מרשה לומר את הפסוק הנידון אך עם  
הזכרונות אך עם השופרות ואלו דבריו (בעמ' 109): "זכרון שיש עמו תרועה כגון  
'זכרון תרועה מקרא קודש' אומרה עם אי זה מהם שיצא אך עם זכרונות אך עם  
שופרות... וכן מלכודת שיש עמו תרועה כגון 'ותרועה מלך בוי' אומרה עם מלכודת אך עם  
שופרות אי זה שיצאה". וכך תירגם סיימון במרוגומר האנגלי של ר"ה. 28

ג) לאמרונה, שטיינזולץ פסח על שני הצעופים<sup>29</sup> והביא את שתי האפשרויות בלי להכריע:  
"ואומרה עם הזכרונות ואומרה עם השופרות" - פעמיים, או באיזה מהם שיצאה".

כיצד יש להכריע? האם ר' יוסי החיר להשתמש באותו פסוק פעמיים גם בזכרונות וגם  
בשופרות או גם במלכודת וגם בשופרות או האם רק התכוון לתת בחירה - או בזה או  
בזה? קשה מאד להכריע בדבר כי ר"י משמש במקרא ונמשנה גם במור ור"י החיבור<sup>30</sup> וגם  
במורו של ר"א<sup>31</sup>, יתר על כן, אי אפשר להיעזר במשפטים דומים בפסוק התלמודי כי  
אין ערוך משפט כזה - "אומרה עם... ואומרה עם" - לא במדויק ההלכה ולא במשנה  
וברוספתא, לא בירושלמי ולא בבבלי. נמצא את ההגיון הפשוט דורש את פירושו של

25. רבי תירגם בשורה 25: "...SOWOHL BEI SICHRONOT ALS BEI SCHOFROT..."  
וכך גם בשורה 28. גולדשמיט תירגם בשורה 25: "...SOWOHL MIT DENEN VON DEN ERINNERUNGEN ALS AUCH MIT DENEN VON DER POSAUNE..."  
וודיקוורן תירגם בשורה 25: "...MAY BE USED IN THE ZIKHRONOTH AND THE SHOFROTH..."  
וכך גם בשורה 28.

- 26. במערה ק"ט, וראה גם הערה קמ"ב.
- 27. התרגמה שלו. אח"כ הוא מזכיר את שיטה המאירי שניבא בהמשך.
- 28. בשורה 25: THE SHOFAR OR WITH THE REMEMBRANCE VERSES OR WITH THE SHOFAR.  
וכך גם בשורה 28. גולדשמיט תירגם בשורה 25: "...SOWOHL MIT DENEN VON DEN ERINNERUNGEN ALS AUCH MIT DENEN VON DER POSAUNE..."  
וודיקוורן תירגם בשורה 25: "...MAY BE USED IN THE ZIKHRONOTH AND THE SHOFROTH..."  
וכך גם בשורה 28.
- 29. וכך דרכו בטורגיא דאחזי ראה לעיל בפנים, אחרי הערה 18.
- 30. ראה דוגמאות ודיון אצל אפשטיין, מבוא, עמ' 1050-1062.
- 31. ראה דוגמאות ודיון שם, עמ' 1062-1064.

ות 25, 28] אומרה עם זכרונות אומרה עם שופרות דברי ר' יוסי...  
אומרה עם (מלכודת) אומרה עם שופרות דברי ר' יוסי...  
הנוסחים חוץ מכ"ה כחוב: [אומרה עם/ואומרו עם/גם אבל בכלים יש ר"ה. 21]

ה ראשונים (וגם הממוגמים בני זמננו) החלבו בפירושו של ר"י ז"ל. האם הכוונה  
הר לומר את הפסוק "שבחור זכרון תרועה מקרא קודש" גם עם הזכרונות וגם עם  
פרות אך האם מותר לאמר אך עם הזכרונות אך עם השופרות? כדברי בעל שפת אמת  
ה אומרה: "לא נהבאר בגמרא אי הפירוש הוא זיכור לכפול הפסוק ולצאת ידי זה  
; או אי כפי אומרה עף הזכרונות ואי כפי עם השופרות"<sup>22</sup>.

הרשב"א בשני מקומות<sup>23</sup> ורביים מחכמי ספרד ופרובנס<sup>24</sup> העדיפו את הפירוש הראשון.  
המנגיד לאמירות הפסוק "ותקעם בתצוצות" (במדבר י"י) בסוף השופרות משרם  
ן בו לא "שופר" ולא "תרועה". כחוליק או כחוספת הציעו לומר שוב את הפסוק "לא  
יט און בינקב ולא ראה עמל בישראל... ותרועה מלך בוי" (במדבר כ"ג:א) למרות  
א נכלל כבר במלכודת. כמיוע הם מסתמכים על ר' יוסי (בשורה 28). והרי לדוגמא  
ר' הרשב"א בחיזושיין: "אלא אומר 'לא הניט און בינקב רגו' ואע"פ שאמרו עם  
כירות, וכדאמרינו 'מלכות שיש עמו תרועה אומרו עם המלכודת ואומרו עם השופרות"  
לומר, גם עם המלכודת וגם עם השופרות.

ראה שה"ג. על חיבור אטינדיטי (=בל ר"י) במשנה כשהכוונה ל"אר" ראה  
טזיין, מבוא, עמ' 1064.  
המחבר מעדיף את הפירוש הראשון כי זאת שיטת הר"ן בשם הרשב"ן כפי שראה  
ן.

בחידושינו טור ר"ה-ר"ט ובהשוואותיו חלק א', סימן תפ"א.  
הרשב"א בשם "ויש מרז"ל": ה"ו בחידושינו ובפירושו לר"ה בשם הרשב"ן  
שב"א (אבל לא מצאנו הצעה בחידושי הרשב"ן הנוספים); הרשב"א בשם הרשב"ן  
שב"א; האבודות עם ר"ע זאב הרשב"ן; ר"י אחר כמה מלונלי באחרות חיים (דף  
עמ' ד'), בשם הרשב"א. ואולי המקור לרעיון זה הוא ר' יהודה ב"ר יקר, רבו של  
זב"ן, בפירוש המפורסם והמכונה "עמ' ק"ב: "ואין כאן רביעית לסיים בחורה כי אם  
שמב"א ותקעם בתצוצות" וזהו חזמה כי אין כאן נזכרת תקיעת שופר והיה לנו  
אר 'ותרועה מלך בוי' שמועיל למלכודת ולשופרות... כדאמ' בראש השנה". יש עוד  
זה חכמים העוסקים בתקיעת "ותקעם בתצוצות" - ראה הערה 32 להלן והיזמנו,  
ר"י הפילה, עמ' 67.

סוגיא י"ז - מדור הנוסח והלשו

שורה ז' [ אין מזכירין זכרון מלכות ושופר של פורענות

1) כפי שניראה בעליל מתעלה בשה"ג, שורר בלבול גדול בנוגע למלים אלה הן במשנה והן בגמרא, הן לגבי הסדר והן לגבי המספר (לשון יהוד או לשון רבים). לדוגמא, מהוד ארבעים ושנים נוסחאים הכוללים את הביטוי "זכרון מלכות ושופר" וכדומה יותר מפעם אחת בסוגיא זאת רק ששה שומרם על אותו סדר ומספר בעקביות, ואפילו בתוך הנוסחים האלה חלו בלבולים.<sup>1</sup> יהוד על כן, לא רק שקשה להבחין כאן בענפי נוסח אלא שכמעט בלתי אפשרי הדבר למצוא שני נוסחים זהים ואפילו כשמדובר בכפי יד של אותו חיבור כגון הלכות פטוקות או גדולות

ואמנם מימי ר' שלזה העדני ועד היום קמו חכמים שניסו להתמודד עם הגירסא במשנה ולפתור את בעיית הסדר והמספר. בעל מלאכת שלמה הביא כמה גרסאות שונות בלי להתרע, 2 מאידך ר' ישעיהו פייק ברלין כן הכריע במסורת הש"ס שבגליון המשנה: "מלכות(ו) זכרונות ושופרות כד צריך להיות וכך אימא בהיר"ף והר"ש ובמשני שבירושלים.<sup>3</sup> ואמנם שנים ממוגמי ט"ו ר"ה הכניסו את מיקונו לטקסט של המשנה:

רביך חרגם: "MAN NOMAT ZU MALCHUYOT, SICHROMOT, SCHOFROT..."

וסימון מרגה: NO MENTION IS MADE OF KINGSHIP, REMEMBRANCE AND SHOFAR AND SHOFAR IS MENTIONED IN THE VERSES...

גם רנ"ו רבינוביץ מעדיף את הגירסא "מלכיות זכרונות ושופרות" שנמצא במשנה שבכ"ט ואצל הרבה ראשונים. הוא מסיים את דבריו באות כ': "והוא הסדר הישר...".<sup>4</sup>

1. ראה למשל זפ"קב. ויש זיונים בלי הכרעה גם אצל הר"ש לגמרא וא. שכטר, המשנה בבבלי ונירושלתי, ירושלים, תשי"ט, עמ' ק"ח.

2. במשנה שכירושלמי זפ" ויניציאה כחוב מלכות זכרון ושופר" אבל אולי הוא השתמש בדפוס אחר. מאידך, בר"ף ובג"א"ש הביטוי באמת מופיע בלשון רבים. הגר"ב מגיע למסקנה דומה בקירושן למשנה "יש סדר למשנה".

3. וראה גם אות' ל' ואז"ח צ' לעוד ש"ג הנוגעים לעניינינו (אבל חלקם איוס וכוונתם) בגרסאות שבהדורות ר' עדין שטיינזלץ כותב: "זכרון מלכות ושופר" - בכ"י ובמסכתות ובמקורות מלכיות זכרונות ושופרות" וכונתו כנראה שזאת הגירסא הנכונה.

י - א' במלכות א' בשופרות כי קשה להבין למה ר' יוסי ירשה להשתמש באותו פעמים, ואם הר"ש"א ותורתו פירשו אותה אולי הם נזחמו לכך מתוך רצונם לחליף לפסוק "ומקשתם במצורצות" שלדעתם אינו מתאים לשופרות.<sup>32</sup> מצד שני, מדברי ר' יהודה - "עם הזכרונות בלבד" - שר' יוסי התכוון לאמרו גם נח וגם בשופרות.<sup>33</sup> לכן קשה לקבוע מסתמים בדבר והענין שערך בדריקה נוספת.

-----

זאת היא ש"חיקונים" למחזור לא המקובל בשום גרסה ונודחה על הסף ע"י כמה ז"א ראה למשל בתעודת של דימיטרובסקי לרשב"א סור רט"ו, תערה 134; אדמות נ"ל (תערה 24); והר"ש לסוגיאיתנו. ואפשר להוסיף אבל אכמ"ל.  
ו ההצעה הזאת שמעתה מפי מו"ר פרופ' שמא פרידמן וחודמי נתונה לו אף בזה.

(א' או ב'). מאיזד גיטא, היה ה'בה יוחזי מטובד "לחקו" את פירוט הפטוקים המפרשים את המשנה (שורות 2-3, 6) ואח פירוט הפטוקים המפרשים את הפורענות של אומות העולם (שורות 8-10). לכו בפירוט הראשון אנו עדים ל-28 נוסחים ששמרו על גירסת מקוריה יוחזי (א' או ב') לעומת 11 נוסחים "מתוקנים" (ג' או ד'). כמו כן בפירוט של הפורענות של אומות העולם יש 26 נוסחים ששמרו על גירסת מקוריה יוחזי (א' או ב') לעומת 9 ש"חיקנו" את סדד המחוקים (ג' או ד').

4) הסבר זה מתחזק ע"י השוואת כ"י שבהם המשניות מופיעות בראש הפרק או בתור נפרד לאלה שבהם המשניות מפוררות על פני הפרק משנה משנה במקומה. בארבעה מחוז המישה נוסחים מהסוג הראשון (ס, ל, ו, ז) וגם בירושלמי כ"ל הגירסת במשנה "חוקנה" לגירסת ד' בהשפעת המשניות המסוכרות. מצד שני בחמישה נוסחים מהסוג השני (ג, ה, ט, ד) נשמרה גירסת מקוריה יוחזי (א' או ב') כי הטופים לא הושפעו ממשניות המסוכרות ולכן הגירסת במשנה נשארה נאמנה לסדד שבגמרא. מסקנה דומה עולה מהשוואת המשנה לפסיקא בכ"י שגורסים גירסת ד' במשנה. בשלשה מחוז החמישה (ס, ל, מ) יש גירסת ד' במשנה וגירסת ב' בפסיקא כי הפסיקא לא "חוקנה" על פי המשניות המסוכרות.<sup>7</sup>

5) בגירסתה להלן (שורות 24-32) ובחוספתא המקבילה יש עוד רמז שהסדד המקורי במשנה היה "זכרון מלכות ושופר". כפי שפרופ' הלנני העיר:<sup>8</sup> "גם הכריחא (זכרון שיש בו חרועה וכו') מזכירה זכרונות לפני מלכות". כלומר הטעיה "זכרון שיש עמו חרועה" (שורה 24) מופיע לפני הטעיה "מלכות שיש עמה חרועה" (שורה 27) ואפשר להוסיף שאחריהם יש הטעיה - "חרועה שאין עמה ולא כלום" (שורה 30), דהיינו

7. עמ' חט"ז, הערה 3\*.

כבודם של הגר"ב ובעל דק"ס במקומו מונח אבל אין שום צל של ספק שהגירסת המקורית במשנה ובגמרא היא גירסת א': "אין מזכירין זכרון מלכות שופר של פורענות"<sup>5</sup> יש הרבה הוכחות לכך:

1) זאת בוראי הגירסת הקשה יותר. קשה מאד לתאר שטישהו "יחקו" "מלכיות זכרונות ושופרות" השגור בפי כל מהתפילה, מהמשניות בדף זה, ומהגמרא למשניות אלה (סוגיות י"א, י"ג). מאיזד, קל מאד להביא שטישהו "יחקו" "זכרון מלכות שופר" הזר מבחינת סדד ומספרו לכיטוי הרגיל "מלכיות זכרונות ושופרות"<sup>6</sup>.

2) זה הנוסח שהשתמר בכל הנוסחים החשובים של המשנה (וכנראה בכל דפוס המשנה עד דפוס וילנא), בכל כתבי היד של החוספתא, ובכ"י המשובח של הנבל.

3) בעל דק"ס סיים את ההערה הנ"ל (אות כ') במלים אלה: "אבל מה נעשה שבזכרי הגמרא הסדד ברוב ספרים אלו [שגורסים מ"ד במשנה] זכרונות קודם לימלכות ולא ידעתי טעמו". כלומר, הסדד במשנה הוא ברדד כלל מ"ד: ואילו בגמרא הפטוקים מובאים במדר ד' מ' ש', אולם אין בכך תימה. את המשנה ואת הביטוי "אבל אם בא להזכיר זכרון ומלכות ושופר של פורענות" (שורה 7) היה קל מאד לתקן על פי הביטוי הרגיל יותר ואכן כך עשו רוב המעתיקים והפוסקים. עירן בטבלה מלמד שבמשנה יש 32 נוסחים שגורסים ג' (מלכות זכרון ושופר) או ד' (מלכיות זכרונות ושופרות) "המתקונים" לעומת 19 בלבד שגורסים א' (זכרון מלכות ושופר) או ב' (זכרונות מלכיות ושופרות). המצב דומה אבל פחות בולט בשורה 7 העוסקת ב"פורענות של אומות העולם" - 16 גורסים גירסת "מתוקנה" (ג' או ד') לעומת 14 הגורסים גירסת מקוריה יוחזי

4. יוסף תבורי הגיע למסקנה זאת במאמר "למקומה של ברכת מלכיות (כ"ד) בתפילה ראש השנה", חרביץ מ"ח (חש"ל ט), עמ' 30-31 אבל רק על פי חלק קטן מהנוסחים המוצגים בשה"ג לעיל.

5. השוה לזכרי בעל יום חרועה (ד"ה מתני' אין מזכירין): "קצת קשה כיון זמלכות אמרינו ברישא היה לו לומר מלכות זכרון שופר".

6. בכל אופן, אין זה "החיקון" היחיד בסוגיין, בשורה 11 חיקנו "זכרון של יחיד" ל"זכרונות של יחיד" בג' ל, ו, מ והשוה גם לאגודה ולטור. ובשני כ"י שם השיגרה הובילה לשיבושים עוד יותר גדולים: בכ"ס: "ואין מזכירין זכרונות ושופרות של יחיד" ובכ"ס ב: אין מזכירין מלכיות זכרונות ושופרות של יחיד" בשורה 27 בארבעה נוסחים - מ, ר"ח, ר"ו על הדי"ף, עיטור ד"ר - כחוב "מלכיות" במקום "מלכות" מתוך שיגרה וכך קרה גם בסוגיא ט"ו שורות 11-13.

ג) ר' משה אבן חבניב, ר' יעקב עמדין, ור' ישראל ליפשיץ מציעים הסבר אחד בפירושים למשנה זאת, <sup>11</sup> לדברי הראשון: "ואפשר דהמנא בא לרמוז אגב אורחיה דאס הפך הסדר ואסר פטוקי זכרונות ברישא יצא." שוב אפשר לשאול למה התנא חיבה עד כאן לרמיזה זאת ובכל אופן אין זכר להלכה זאת במקום אחר.

ג) ר' יום טוב ליפטן הלך מפרש אחרת. הוא כותב (בתוס' יו"ט על אהר): "הקדים זכרון למלכות שהוא נופל על לשון 'מזכיריו'". כלומר התנא לא בא לרמוז רמזים או ללמד הלכות אגב אורחא. הוא השתמש בסגנון "מזכיריו וכו'" כדי לשבז את האזוהי או כדי להקל על הזכרון. <sup>12</sup> וראו פרופ' יוסף פאור, <sup>13</sup> יחידה מזאת, אהרן סגנון במתניחין, ר' לוי גינצבורג, <sup>14</sup> ופרופ' יוסף פאור, <sup>15</sup> יחידה מזאת, אהרן סגנון משובח תוזה על עצמו להלך בכרייתות שבשוררו ל ו-11. גינצבורג אמר כי שסוד מלים "המורה" במשנה לעתים נובע מסגנון מתחכמת ולא מסיבה עיונית כלשהיא. מסקנה זאת עולה בקנה אחד עם ממצאיו של פרופ' שמא פריזמן במאמר "מאלף" ככל הקצו קודם" <sup>14</sup> וגם ממצאיו בסוגיות אחרות. <sup>15</sup>

11. גיזת תרועה, לחם שמים, וחפאת ישראל על המקום.

12. פיר"ח, חלק א', עמ' 207: "וסמך זכרון למזכיריו". אבל את תחילת דבריו קשה להבין: "הסדר על פי סדר הפטוקים שבחורה שזכרונות נאמרו ראשון". כוונתו כנראה שפטוקי החורה בזכרונות לקוחים מבראשית, שמהם, ויקרא ואילו פטוקי מלכות לקוחים משמות, במדבר, ודברים, אם זאת כוונתו, קשה מאד לראות בכך חשיבות מיוחדת.

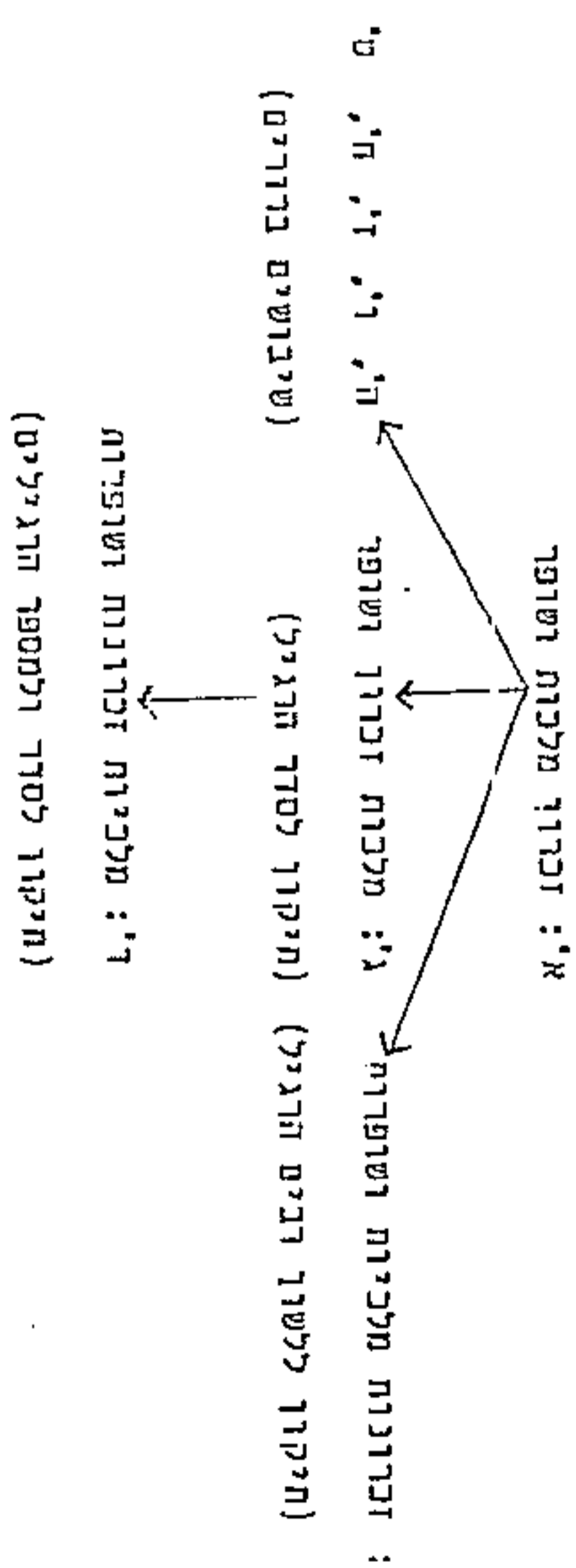
13. בהוצאה "השינוי בעל פה והפעלתו על סגנון ומינוח במשנה" שנשא בקורנגרט העולמי החשיעי למדעי היהדות בירושלים בהודש אב, תשמ"ה.

14. לשוננו ל"ה (תשל"א), עמ' 117-129, 192-206 = קובץ, ב', עמ' 295-326. אני מודה לדידי הרב אליעזר דיאמנט שהפנה את תשומת לבי למאמר זה.

15. חשנה סוגיא ט"ז, מזוז הנוסח והלשון, שורה ו "השני מחקיע"; שם, מזוז הפירוט בפנים ע"י הערה 3; ולהלן במזוז זה הערה 65.

ופרות בסוף. <sup>9</sup> יתכן מאוד שברייחא זאת נאמנה לסדר במשנה. אהרן היינו מצפים "אות את הסדר הרגיל יותר - "מלכות" לפני "זכרון".

בסיכום, זוהי השתעשעות הגימטריה:



אולם אם גינצ'א היא המקורית, מהו ההגיון שבגירסא זאת? למה בעל שנה שינה את הסדר והטעת הרגילי הרבה אהרונים כבר ניסו להסביר את השינוי

ר' משה זכרון בפירושו למשנה (קול הרמ"ז, ד"ה סד"ה אין מזכירין וכו') נותן הסברים לגירסא זאת: "ולוי נראה דמקדימים זכרון משום דנפיש טרובא ד'פקדונות' הם כזכרונות". אי נמי לטעמיה ולא כריב"ן, זמבר [הנא זיידן] זכולל מלכות עם ושמ היו, ולהכי מיייתי מלכות תניינא דע"כ לא לדכריה אלא בברכה ב". ההסבר ושון חלש כי זאת דעתו של ר' יוסי בלבד וגם קשה להצדיק בזה שינוי מן הסדר יל שבמשנה ובתפילה. ההסבר השני עוד יותר דחוק כי לפיו בעל המשנה היה צריך ות "אין פוחתין מעשרה זכרונות, מעשר מלכות, מעשרה שופרות" גם בתחילת משנה <sup>10</sup>.

וכן אומר מבורי הג"ל (לעיל, הערה 5), עמ' 31.

להסבר דחוק נוסף ראה שושנים לדוד על משנתו, ד"ה זכרון מלכות.

חולקים. אולם הגירסא בתוספתא כ"כ רופפת שקשה נאז לבנות עליה תיאוריה שלימה. לאמיתו של דבר חטקט שחבורי הציג לעיל ע"פ מהי' לייבומן אינו קיים בשום נוסח של התוספתא זהו תיקון על פי כ"י' וד"י אבל אף נוסח אינו שלם. ולהלן ארבע הגרסות של הלכה זאת:18

כ"י	כ"א	כ"ב	כ"ג
ר' שמעון בן גמליאל	חמר	רנן שמעון בן גמליאל	רשב"ג
אמי קדושת היום		אוי קדושת היום	אומר קדושת היום
<hr/>			
ר' שמעון בן גמליאל		אמי רבן שמעון	אמי רבן שמעון
מה מצאנו		מה מצאנו	מה מצאנו
בכל מקום		בכל מקום	בכל מקום
<hr/>			
אומרה רביעית		אומרה רביעית	אומרה רביעית
אפי כאן		אפי כאן	אפי כאן
אומרה רביעית		אומרה רביעית	אומרה רביעית
ר' אמי		ר' אמי	ר' אמי
מה מצאנו		מה מצאנו	מה מצאנו
בכל מקום		בכל מקום	בכל מקום
<hr/>			
אומרה אמצעית		אומרה אמצעית	אומרה אמצעית
אפי כאן		אפי כאן	אפי כאן
אומרה אמצעית		אומרה אמצעית	אומרה אמצעית

אין פלא איפוא שבביאור המקצ והארוך תיקן פרופ' ליברמן את התוספתא ע"פ המקבילות  
אני מעתיק מכתה"י נמ"ר. 18

ד) יש גם חסבר רביעי לסדר שבגירסא א'. בתאמר שלם על נושא זה יוסף חבורי סדר

ההרכיב שבגירסא א' היא הגירסא המקורית. הוא ממשיך:

"מה משמעותו של סדר זה? דומה שניתן ללמוד מכאן שהיתה פסורה אחרת, או מנהג אחר, שלפיה נהגו באמת לפתוח בזכרונות ולהזכיר פסוקי סליחות במקום שני - כברכה חמישית של תפילת העמידה. על פי זה מתפרשת הלכה אחת שבתוספתא כפשוטה, בלי צורך להגיה. וכך שנינו:

ר' שמעון בן גמליאל אומר: קדושת היום עם הזכרונות.16 אמ' רבן שמעון בן גמליאל מה מצאנו בכל מקום אומרה רביעית אף כאן אומרה רביעית, ר' אמי מה מצאנו בכל מקום אומרה אמצעית, אף כאן אומרה אמצעית.17

לומר, מכיון שמשנהינו אומרת "אין מזכירין זכרון מלכות ושופר" ומכיון שיש גירסא מוספתא האומרת ש"זכרונות" היא הברכה הרביעית, הרי אומר שהיה מנהג בתקופת זנאים לומר זכרונות מלכות ושופרות, גרס, השערה זאת אינה עומדת בפני התיקורת. י משנהינו והברייתות בשורות 7 ו-11 אינן עוסקות כלל וכלל בסדר הזכרונות. הן יסקוה בבחינת הפסוקים ומגונות נושאים אסורים ומותרים:

"אין מזכירין זכרון מלכות ושופר של פורענות...  
אבל אם בא להזכיר זכרון ומלכות ושופר של פורענות שלאומות העולם מזכירין...  
אין מזכירין זכרון יתיד אפילו לטובה."

וור להסיק מסקנות על סדר הברכות ממקורות שעוסקים אך ורק בבחינת הפסוקים. הרי י הברכות נידון כבר במשנה ה' (סוגיא י"א). ברור אם כן שהסדר במשנהינו הוא יין סגנוני בלבד כפי שהסברנו בטעיף ג'. באשר לברייתא הנ"ל בתוספתא, יכול יית שהיא באמת שורה על מנהג אחר ומטרת שונה. אולם יש כמה סיבות לפקפק בכך: י שתבירי מדגישים, גירסא זאת חולקת על מקבילותיה בטפרא ובשני החלוקות. במקורות ה רשב"ג אומר קדושת היום עם הזכרונות = אמצעית ורבי אומר קדושת היום עם לכרות = רביעית. חבורי טוען שיש כאן שתי גרסאות חולקות שאמון משני מנהגים י  
זוהו ציטוט ממתי' לייבומן אבל אצלו שתי חיבות אלה מוסגרות בסוגריים מרובעים י עיין להלן.  
בתאמר הנ"ל (לעיל, הערה 5), עמ' 31.

ובאמת מציני את הפועל "מזכיר" עוד כמה פעמים בכרייתות העוסקות במז"ו: "אבל אם בא להזכיר זכרון מלכות ושופר שלפועלנות שלאומות מזכיר" (שורה 7) וכן "אין מזכיר זכרון יחיד אפילו לסובה" (שורה 11). ואפילו בעל הסתם נטשו את מניח טכני זה כשאתר בארמית: 22 "כיון וברחמא אמר, אזכורי ריחמא בדיש שמו לא מזכיר" (שורה 5) וכן בסוגיא י"א שורה 8: "רחמנא אמר אזכר".

שורה 3] חי אני נאם ה' צבאות

גאות מ' מביא בעל דק"ס את גרסתו של כיס"ב ומעיר: "וט"ס". אולם ברי שאין לנו ענין כאן בט"ס. הרבה חכמים כבר הוגישו שהמלמודים והמדושים מהווים מעין לא אכזב של שינויי גירסא למקרא. 23 לפנינו דוגמא נוספת לחופעה זאת. בתנ"ך של גרינצבורג וב-BHS יש רק גירסא ב' ואילו לפנינו יש שלש גירסאות. אמנם אפשר לטעון שגירסאות א' וג' מקורן באשגות הסופר מכיון שאף ביטויים אלה רגילים במקרא. 24 אולם אף אם גירסא ג' נובעת מאשגות הסופר קשה להעלות על הדעת שכל כך הרבה מעתיקים מחקו את המילה "אלהים" כדי ליצור גירסא א'. נראה יותר ששלש גירסאות אלה עתיקות הן. 24 כל סופר רשם את הגירסא הרווחת במקומו או העתיק את גירסתו מכתב היד שלפניו. נאולי סכאו הורחבה נוספת לקירבה הקיימת בין כ"ח וכי"ב (גירסא ג').

21. וכך גם בבבליה המקבילה בתוספתא כאן (ב"י:ב, ליב' עמ' 317): "ד' יוסה אומ' אם הימה פועלות של גוים מזכירן אותה בפני עצמה".  
22. זאת גירסת הדפוסים=גירסא י"ג בשה"ג לשורה 5 ובאמת ברוב הגירסאות יש השלש ירכ' בבנין אפעל".

23. השוואה של רב האי גאון לרב נסים גאון באוצר"ג לכרכות, החשובות, עמ' 113-114; שבה נ"ה ע"ב חוס' ד"ה מעבירים וילנה, חרמ"ג; גוסתניל שם; נזה ל"ג ע"א חוס' ד"ה והנשא; שמואל רוזנפלד, משפחת סופרים, וילנה, חרמ"ג; מרגליות, מגילה, עמ' 14 (NY, 1970); 15-1906: ת"י. עהרענריר, "על השנויים בפסוקי המקרא בין תלמוד ירושלמי לסטורחנר", אוצר החיים י"ד (חרמ"ח), עמ' 3-6, 29-30, 40-42 (אלא שהוא מולה את כל השנויים במעתיקים ונמדוסיסטים); ישעיהו מאורי, "מרבאות מקראיות בספרות חז"ל", מחניים ע' (סיון תשכ"ב), עמ' 90-99.

24. והשוואה לדברי מאורי (שם) עמ' 99. לפסוקים עם שלשת הביטויים האלה ראה מנחם קורנר, קונקורדנציה, עמ' 107.

24א. לדוגמא דומה ראה ישעיהו ל"ב:ד' המובא במגילה ל"ד ע"א. בששת כתי"י השלמים (כ"י הימני של אונברטיטט קולומביה; גייטנינג 3; כ"י"ל, כ"י"א, כ"י"ו, וכי"ט), סדר דע"ג עמ' ע"ז, ר"ף, נספר העתיים עמ' 274: כה אמר ה'; במטורה: כה אמר ה' אלהים; וברייף כ"י ה' לפי דק"ס שם אות מ': כה אמר ה' צבאות.

ו של זכר, חבורי טוען שמשנתנינו והמזמנה מעידים על מנהג אתר של סדר אמירת ה' בטוסף של ר"ה: זכרונות, מלכות, ושופרות. אולם אנו ראינו שמשנתנינו אינה על סדר כזה. גלל וכלל כי היא לא עוסקת בסדר הברכות והסדר היוצא דופן נקבע על מטעמי סגנון. ובאשר לתוספתא, גרסתה רופפת ומנוגדת למקבילתה ולכן קשה להסתמך עליה בבנין תיאוריה שכזאת. בכל אופן, הפירוש השלישי למשנתנינו הוא ש הנכרו והפשוט.

בנוגע למספר במשנה הזאת, אלכננר כבר הסביר ש"כל פסוק [במסוף] כונה בשם ה' אז יזכרו" או ישופ" 19 דבר שמוכח מכ"ח ונוסחים רבים לאורך כל הסוגיא (גירסאות א', ג', ו', י"א).

נותר לנו לשאול למה חתמה השתמש כאן בפועל "מזכיר" במקום "אומר". ר' יצנברג כבר הסביר את המונח הזה בקשר למשנה ברכות א"ה, "מזכירן יציאת בלילות" ואלו דבריו:

"וראיים זכרי האחרונים ש'מזכיר' בין בדברי המנאים בין בזכרי אמוראים הוא ביטוי טכני במשנת הוספה על מטבע הקבוע של הפלה לזכרון זכר מיותר, וכמו שאמרנו בראש הענין למזכירין גבורות משמים... ובסוף י"ה ד"ו: 'אין מזכירין זכרון מלכות ושופר'... ושם במשנה ה' 'למה זוג מזכיר' שבר"ה מוספים פסוקי תנ"ך של מלכות זכרונות ושופרות. בברכות הקבועות ל"ט, וכן השתמשו האמוראים ב'מזכיר' במונח זה, עיי' ירושלמי ד"ג ובלילי שבת כ"ד ע"א 'מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון, אש חוש בברכה' ושל חנוכה במוספין' שבכולם 'הזכיר' פירושו ל[ה]וסוף בר מעניין חנוכה או ר"ה בברכה"ז או במפלה של מוספין" 20.

ומפילה, עמ' 107 וכך גם דעתם של קיבל, עמ' 153 וכהן, עמ' 122, הערה 2.

פיר"ה הנ"ל (לעיל, הערה 12). להסבר אתר ראה ערוך לנר כאן אבל אין דבריו ועל ההבדל בין "מזכיר" ו"מזכירין" ראה קול הרמ"ז ושושנים לדוד לחענית "זכירה" משמע במחשבה והזכרה בפ"ה.



ב) במילה "הקב"ה" יש שלש גירסאות ברורות כניסוחי ר"ה ושתי גירסאות ברורות כניסוחי המקבילה בסנהדרין. כמו כן, המילה "על" נודדת ממקום למקום, מופיעה בשינויים רבים, ואף מטירה בשני נוסחים בר"ה (מ, יק). לעומת זאת, יש מעט מאד שינויים בשאר המילים של משפט זה. החכונות הנ"ל אופייניות לדברי סתם החלמוד.<sup>29</sup> טוביד אם כן להנחה שהמקור המקורי היה כדלהלן: "כל כי האי ריחמא לירחח ולפרוקינך".

ג) שלש הגרסאות הנ"ל חשובות לגבי תולדות הנוסח של מסכת ר"ה. הן מאשרות את הקשרים שדאינו בין כתבי יד מסוימים אבל גם מלמדות שאין ענפים ברורים או סתורים:

- גירסא א': ג, ת, מב, ד, ה"פ, וענף אחד של ה"ג (מזרח וספרד)
- גירסא ב': ג, ל, ס, ורייף (ספרד)
- גירסא ג': מ, ו, א, ילק"ש, וענף אחד של ה"ג (אשכנז ומזרח)

יתר על כן, דוגמא זאת מלמדת שלעמים אינן לדבר על גירסא נכונה או לא נכונה. אמנם, ראינו שהגירסא האשכנזית לעמים נובעת מהוספות מאוחרות אבל במקרה זידן הגירסא האשכנזית נמצאת גם בענף אחד של ה"ג הבבלין כלומר, גירסאות א' וג' גם יחד נובעות מישיבות בבבל<sup>30</sup> ואף גירסא ב' עתיקה כפי שמרכיב מ"י ג' והר"ף.

שורה 5] כירן דברחמא כח לאו אורה ארא למימריה'

א) הכתיב "ארא" בכ"ף רגיל בכ"ף הימניים וקארה (עמ' 63) מביא דוגמא של אותו ביטוי "לאו אורה ארא" משני כ"ף הימניים של יומא כ"ז ע"א.

ב) כפי שהסברנו במדור הפירוש, סגנון המשפט והמספר הזדול של ש"ג המתמקדות בו מרכיבים שהוא נאמר ע"י הסתם. להלן כמה מקורות העולות משה"ג:

- 29. פריזמן, מבוא, טעיפים י'-י"ב, עמ' 305-307.
- 30. השוה פריזמן, לאילן, עמ' 94-96, 139.

ה 4] רב נחמן  
 יב "נחמן" (גירסא ב') רגיל בכ"ף בכלל ונח"פ כ"ף ששון כפרט.<sup>25</sup> באשר לגירסא - רב חסדא - אפשר לטעון שזאת ט"ס ותו לא. הרי ברוב הנוסחים בר"ה זוכל סתים בסנהדרין כחוב: רב נחמן. אולם גירסא זאת מופיעה גם בספרד (גיאח) וגם טלגיה (רי"ד) ובאמת מציינו שרב נחמן נשא ונמן עם רב חסדא בהלכה<sup>26</sup> ואף קרא לר רי"ן" (כיצה כ"ה ע"א). אם כן יכול להיות שזהו "לישנא אחירנא" עתיק שספור ופה החלמוד. לעת עתה הדבר נשאר בגדר צ"ע.

ה 4] [לירחח] הקבה עלן זלפרוקינך  
 בה"ג ר"י וד"ב במקום "לירחח עלן קורשא בריך הוא" שבה"פ כחוב "לירחח ז/מרי זעלמא". הצורה "לירחח" איננה שעות. יש תופעה ידועה בכ"ף הימניים עי גניזה של נטילת הנז"ן בסוף תיבה כגון "זבא" במקום "זבול"<sup>27</sup> אבל ער כאן מציינו דוגמא של תופעה זאת כפועל עם כינוי בסוף<sup>28</sup> אין ספק שלפנינו דוגמא ת. "לירחח" הוא קיצור של "לירחח" = "יכעס עלינו" כלומר גוף שלישי עתיד עם וי של גוף ראשון רבים, ולכן בשני הנוסחים האלה חסרה המילה "עלן".

אפסטיין, מבוא, עמ' 1233-1232: קארה, עמ' 58-62: ה"פ מהד' ששון עמ' 28  
 זאה הימני, עמ' 514: אוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך ג', עמ' 1087-1088:  
 אל פלודסווייט, צירן נ"א (חשמ"ר), עמ' 288. לחילוף בין השמות חסדא ונחמן ראה  
 השמות לירושלמי, עמ' 284.  
 ראה קארה עמ' 89 ופריזמן, שיידי עמ' 17 והספרות בהערה 34 שם.  
 כך שמעתי מפי פרופ' בר אשר, מומחה לרבים בדקדוק הארמית הבבלי.

שורה 7] אבל אם בא להזכיר... מזכיר  
 אין ספק שגירסת א' להזכיר/מזכיר היא האמת ההיסטורית<sup>32</sup> כי כפי שבארנו לעיל<sup>32</sup> (במזרז זה, הערה 20) "להזכיר" הוא ביטוי טכני להוספה על המטבע הקבוע של החפילה. אולם, מבחינה טקסטואלית יש כאן שתי גרסאות אסתיות: 32 בבבל, במזרז, ובאשכנז גרסו גירסת א' הנ"ל. מאידך, גירסת ב' לומר/אומר היא כנראה גירסת ספרדית-פרובנסאלית הנמצאת בכ"ל, דפוסים, רישף, עיטור, ומאורות. כרם בספרד הכירו גם את גירסת א' כפי שמובח מהרשב"ץ והמכירי.

שורה 9] ה' מלך ירגוז עמיט'  
 גירסת א' - "ירגוז" - היא גירסת המסורה ואין ש"ג אצל BHS או בתנ"ך של גינצבורג.

מניין איפוא צמחה גירסת ב' - "ירגוז" לפי גזניוס וברגשטרסר הצורה המליאה יותר של גוף שלישי עתיד "ו" מופיעה יותר משלש מאות פעם במקרא<sup>33</sup> ואמנם הצורה "ירגוז" נמצאת פעמיים במסורה לצד הצורה "ירגוז" שמופיעה שמונה פעמים.<sup>34</sup> גזניוס ממשיד: "חלק מהדוגמאות הנ"ל נובעות אולי בחלקן מטעמים של אפיפונייה, בודאי למשל שמות י"ז:ב, במדבר ט"ז:כ"ט; ל"ב:כ"ג; שמ"א ט"ז:ג; מל"א ט"ז, ולעיתים קרובות, למנוע פראזה (=חילוף) לפני א' או ע"י 35 ובאות, בכל הדוגמאות שהיא צייר

31. חובה להוסיף שיש חופעה כללית בכ"י של המשנה של "בין הקברות" במקום "בין הקברות" (ראה הג"ש ליברמן, קריית ספר י"ב (תרצ"ה - עמ' 55-56: מ. נד-אשר, קובץ, א', עמ' 179 ושוב בערה ולשורן ג', (מש"ס), עמ' 32). בודם באותו צירוף ב"ב/ב"ב הוא מילת יחס בעברית/ארמית (=AMONG) ולא חשם "פית" בנפתח. לכו א"א להיעזר בהסכך זה במקרה שליו כי בפסוק בהושע "בית אור" הוא הנסמך של "פית".  
 32. ראה הסבר מלא וספרות לעיל בסוגיא י"ג, מדור הניסוח והלשון, הערה 28.

33. גזניוס, עמ' 128, סעיף 4. ברגשטרסר, עמ' 336-337.  
 34. לפי סנדלמן, קונקורדנציה, עמ' 1073. אין ש"ג במקומות אלה לא ב-BHS ולא בתנ"ך של גינצבורג.  
 35. גזניוס, שם.

בנוסחים המהימנים יותר יש פחות חיבות במשפט. בכ"י והנוסחים השונים של ה"ג יש שבע או שמונה תיבות. ומעניין הוא ששני נוסחים מאוחרים יחסית, כ"ל ש, שמרו על גירסת המצויית ופשוטה.

למרות השינויים הרבים ייפחד להבחין בכמה ענפים: בענף המזרחי (גירסת א'-ג') לסימריה" בסוף המשפט. ענף אחר (ספרדי?) הוא גירסת ז'. בענף האשכנזי (גירסת ש "אפילו הכי" ו"בראש השנה". בנוסחי ה"פ וה"ג יש גירסת י"א או י"ב. קשה מאד לדבר על טעיות או שיבושים בשורה סתמית זאת. במבט ראשון חושבים ש"לא ינך" בדפוסים הוא שיבוש מאוחר, עד שנתקלים באותו ביטוי בה"פ, ה"ג, רי"ד, י"א. כמו כן אפשר לחשוב ש"אפילו הכי" ו"בראש השנה" הם הוספות אשכנזיות, עד אים אוחם ביטויים בה"פ וה"ג.

בכמה נוסחים של ה"פ וה"ג כחוב "חמה בראש השנה" במקום "יריחת בריש שחא", וא זאת צריכה עיון. מצד אחד "חמה" מתאימה ללשון הפסוק בשורה 3 "ורבחה ה". מאידך "יריחת" בארמית מתאימה יותר לדברי רב נחמן בשורה 4. דוגמא זאת ללמד שלעמים כשיש גרסאות שונות של חומר סתמי יש לכל גירסת סימוכין לשוניים המוגיא.

6] הריעו (ב"ב) [ב"ת] אור אחריד בנימין'  
 ספק ש"ב"ב" (גירסת א') בכ"י הוא ט"ס. ראשית כל, אין ש"ג כזה ב-BHS או ד של גינצבורג. שנית, קארה (עמ' 18-19) כבר העיר בקשר לארמית בכ"י ייזם: "שיבושים אחדים במתיבתם של סופי תיבות הם חוצאה של גרירה אחר סופה של ה המוכנה לת...". והוא מוסיף: "ואף תיבות עבריות ואפילו פסוקים מן המקרא נקזים משיבושים מסוג זה" כגון "יקרוך וקפאוך" במקום "יקרות וקפאוך" (זכריה ו'). אם כן, במקרה דידן הנ"ל סופית במילה "ב"ב" נובעת מגרירה אחר סוף

שורה 10] והלוד

לכאורה "והלוד" (גירסא א') שיבוש הוא, כי המטורה וכל שאר הנוסחים גורסים "הלד" (גירסא ב'). אבל לאמינתו של זכר כתיב זה מצוי בארמית שבכ"י תימנייים של הנבלי. קארה (עמ' 107) מטפק דוגמאות כגון "קוחא זספיני" (זבחים פ"ז ע"א) במקום "קחא זספיני". ברם הוא לא נוחן טעם לתופעה זאת. הרי וי"ו במקום קמץ נובע מהמבטא המתמניני 37 אבל הם לא ביטאו פתח כחולטו! הדבר צ"ע נוסף.

שורה 10] שופר' וה' אלהים בשופר יתקע והלוד נטערוח חיתו' ה' צבא יג' עליהם: יש שני קשיים בולטים בפסוקים אלה:

א) אם מעוניינים בשופר של "פורענות של אומות העולם" המופיע בפסוק י"ד למה לכלול גציטוט החילת פסוק ט"ו "ה' צבאות יג' עליהם" שעוסקת בישראל וכלי שום זיקה לשופרות<sup>38</sup>

ב) אם כבר מצטטים שני פסוקים למה לקטוע פסוק ט"ו באמצעות<sup>39</sup> להלן כמה תירוצים שהוצעו לקושיות אלה, חלקם במגובה לנטוס במחזור וחלקם במגובה לנטוס במחזור:

1) כמגובה לבעיה הראשונה כמה זכמים קדומים הציעו למחוק פסוק זה מהמחזור. ואלו דברי בעל מחזור ויטרי (עמ' 971-372):

- 36. לפי BHS. משום מה אין ש"ג בהז"ד של גינצנברג.
- 37. פרידמן, שיירי, עמ' 50, הערה 16 והספרות שם.
- 38. בעיה זאת הועלתה ע"י כל הזכמים שנביא להלן עד הערה 52.

39. בעיה זאת הועלתה ע"י ר' אברהם דנציג בנשטא אדם על חיי אדם כלל ה', ט"ז ב', הערה ב'. הרש"ש לסוגייתנו: ר' שמעון איש הדורוץ בבאורי מהר"ש"ה לתניא רנתי, וזאשא, חל"ג, עמ' 158-159 באות י"א; ואף נחמה ע"י בורנשטיין בהערה קכ"ח. אני מניח לידרזי הוב אליעזר דיאמנט שהפנה את תשומת לבי לדברי ר' אברהם דנציג.

"ר' מופיעה לפני א' או ע'. יתכן, אם כן, שלפנינו דוגמא נוספת של תופעה רגזוּן עמים". ברם, קשה להכריע אם נוסחים אלה גוסו כד במקרא או נגדרו אחר הג"ל בלא יודעין כל אחד לחוד. לעת עתה הדבר שקול.

[ ה' מלך ירגזו עמים'

ב ראשון אפשר לשער שהיו שתי גרסאות מקוריות - ה' מלך ירגזו עמים" (גירסא א') מלך עולם ועד" (גירסא ב') - שאחר כך נחמזגו (גירסאות ג'-ה'). ברם, כ' איננה נראית כגירסא אמיתית כי היא לא מתועדת בשום כ"י ויש להניח שזאת מאוחרת. לכך יש להעדיף השתלשלות אחרת: גירסא א' ← ג' ← ז' או ה'. לכמתילה היחה פה רק מלכות אחת של פורענות - ה' מלך ירגזו עמים" (גירסא ירסא זאת השתמרה בכ"י, בשני כ"י מזרחיים של הרי"ף, ואצל רוב חכמי כעבור זמן הוסיפו עוד דוגמא - ה' מלך עולם ועד" (מהלים י"ט:ז - גירסא ז"כ הוסיפו גם מילות קישור (גירסא ד' או ה').

ניד נסביר את גרסאות ו'-ח' המופיעות דוקא בחלק מנוסחי ה"פ וה"ג' אם היו נוספים במגויא בתקופת הגאונים האם השמיטו אותם במרוצת השנים? יחז על כן, "ה' מלך גאור לבש" (מהלים צ"ג:א') שבגירסא ו'-ז' איננה עוסקת בפורענות של העולם כלל וכללו על החמיתה האחרונה יש להשיב שפסוק זה כו נמצא במלכיות ים ואולי מכאן מקור השמות. מצד שני, סדר הפסוקים בגירסא ח' מסורס אבל "ה' אלהים אמח" (ירמיהו י"י:י) באמת עוסק בפורענות של אומות העולם. הוא "תקצפו חרעש הארץ ולא יכלו גוים זעמו". ניחת רק לשער שהתעמקותם של ה"פ סיפיו דוגמאות נוספות מדעתם ושם אף הדוגמא מיומיתהו נלקחה מנוסח התפילה ונבאת הסדר המסודס בגירסא ח' מרמז שהפסוקים נכנסו מהגליון. אם צדקנו, יתחה כפי שהיאנו לעיל ואין צורך להחשב בגרסאות ו'-ח'.

ב הנוסחים שגורסים את הפסוק "ה' מלך עולם ועד" יש חמישה - 22, ל, ה"ג רי"ף כ"א, והעיטור כ"א - שגורסים "לעולם ועד" וכדומה. אין זה שיבוש. ואת נמצאת כשבעים, בפשיטא, בחגוף ובהרבה כ"י של המסורה.<sup>36</sup>

שאין סיבה למחוק פסוק זה - לא במחזור ולא בגמרא. 45

2) שני פרשנים מודרניים של הסידור גם הוטרדו ע"י פסוק זה וניסו להסגיר את הימצאותו בשופרות. והרי הסברו של ר' יצחק בער: "הי צבאות יגו עליהם - כד חזיקת הפסוק וממור להקיום ומסופים גם אחרו בעבור לשונו שהיא נאה להשתמש בה לבקשת רהמים על כל ישראל...". 46

ר' אריה לייב גורדון אמר דבר דומה בצורה קצת יותר בהירה. הוא כותב: "הי צבאות: המתלת הפסוק שאחריו, וצופוהו אל הקודם כדי לסיים במפילה יכו חגו על עמד וגו'...". 47 כלומר, לדעת שני חכמים אלה החליחו של פסוק ט"ו נכללה בשופרות כדי שיזכרו לסיים יכו חגו על עמד ישראל בשלמותו. הצעה זאת לא מתמבלת על הדעה כי מה דחף את המחבר לסיים במפילה יכו חגו על עמד וגו'...? הרבה יותר סביר להניח שנוכחותו של הפסוק "הי צבאות יגו עליהם" הוציאה לתוספת יכו חגו וכו'... יחד על כן, הפסוק הנידון נמצא ברוב הנוסחים של הגמרא שלנו למרות שבבבל (חוץ מבי"ס) אין זכר לתוספת "יכו חגו וכו'". אם כן, נותרנו עם הבעיות שזכרו לעיל. 48

שאר הפירושים לכעיות הנ"ל נאמרו ביחס לסוגיא שלנו והם עדיפים כי הם אינם מגיחים את הטקסט והם חקפים הן לגבי הגמרא והן לגבי המחזור.

3) הטישה אחרונים - טורי אבן, חיי אדם, 49 ערוך לנר, הרש"ש, זר' אברהם קורנמל 50  
45. אמנם פסוק זה חסר בשני בי"י של הגמרא ונאצל חמישה גאונים וראשונים (גירסא א') אבל אין צורך לסמוך על נוסחים אלה בענין זה. נ"י וכו' א"א הם כחבי יד אשכנזיים שאולי הושפעו ממחזור ויטרי או שמא רק קיצרו נפסוק כדרך המעתיקים בכל מקום. כמו כן, הרמב"ם, והמאירי, ור"ח נותנים לקצו פסוקים כאותו נפשם. והרמב"ם עצמו יוריה כי בסדר המפילה שלו הוא כן כולל את הפסוק "הי צבאות" בשופרות (ראה שה"ג של נוסחי המפילה, גירסא ד').

46. בער, עבודת ישראל, עמ' 404. והשוה אליעזר לוי, חזרת המפילה, ח"א, חשב"ז, עמ' 206.  
47. בפירוש "עיון מפילה" שנתן סידור אוצר המפילות, עמ' 1080.  
48. לחסר המבוסס על הזוהר ראה ר' יהיא צאלח, תכלאל עץ חיים, חלק שלישי, דף ע"ה ע"א למטה.

49. לעיל, הערה 39.

"יש מחזורין שכתוב בהן 'הי צבאות יגו עליהם' 40 וגו' ואין לומר כן. כי מה ענינין זה אצל שופרות פסוק הוא לעצמו - 'ותלו בשערות תימן' ואחריו כתיב 'והי צבאות יגו עליהם וגו'... ואם כדי להוסיף ברכה על הצבור אחר רודף לאומרו במפילה, חטוף גם אותו שלאחריו [פס' ט"ז] והושיעם ה' אלהיהם ביום ההוא כצאן עמיו' אלא לא כל הימד להוסיף במקראות מדי חובת היום...".

הרן אהרן מלונגיל (פרובנס, המאה הי"ג-י"ד) כנראה שואב ממחז"ן ומכנהו "יש יך" ואף מזכיר את רבינו יונה (ספרד, המאה הי"ג): 41 "ויש מוחין מלומר 'הי ית יגו עליכם' 42 לפי שאין להוסיף בפסוקים רק לומר אותו שהו חובת היום וכו' ה' יונה י"ל". ברם למרות רצונם של הראשונים הנ"ל לסחוק את הפסוק הבעייתי הזדור אין הצדקה לכך. עיון בש"ג מלמדת שהפסוק "הי צבאות יגו עליהם" נמצא הנוסחים של המחזור. ובעצם החכם היהידי שזכיר נוסח של המחזור בלי פסוק זה בעל מחזור ויטרי הנ"ל מלשונן "יש מחזורין" משומע שיש גם מחזורין בלי הפסוק צבאות". 43 אולם המילים "יש מחזורין" שכתוב בהן מופיעות רק בדפוס של מחז"ן וסע על כ"י מאוחר. בשלשה כתבי יד אחרים שבדקתי, ובראשם כ"י ששון 535 שנעתיק ת פרוף' תא-שמע כעשרים שנה לאחר חיבור המחזור, 44 מילים אלה חסרות לגמרי עיקר מחז"ל "הי צבאות יגו עליהם מה ענינין זה אצל שופרות וגו'". ברור אם כן,

במחז"ן עמ' 371 כתוב "עלינו" אבל זה צ"ל "עליהם" כפי שמוכח מן ההמשך וכך באמת במחז"ן כ"י ששון 535 עמ' 304 (=קטלוג אהל דוד, כרך א', עמ' 309); ספורד 1100 דף 235; וכו' וודשה 240 (אין מספרים לדפים); וכך בסידור רש"י עמ' ולפי תא-שמע, מחז"ן, עמ' 81-89 סדור רש"י זהה למחז"ן הקצר והמקורי, לחסר שערות זאת ראה הערה 61-62 להלן.

ויתבר שאף רבינו יונה הושפע מדבני צרפת בענין זה כי בנעוריו למד באברו ון צרפת ובמנוספלייר בפרובנס. הציטוט נמצא באחרות חיים דף ק', ע"ג, סימן י"ב וורה מקוצרת בכל גו, מה' לכוב, תר"ך, דף כ"ט ע"ג למטה.  
וכך גם בכל כוון השוה ל: תא-עליכם" בש"ג לגמרא וראה הסבר להלן, הערה 63.  
ובנוסח המפילה שבמחז"ן הנדפס עמ' 387 מלים אלה חסרות, כנראה על פי הצעות. גם חסרות בנוסח המפילה בל"י רג"י של מחז"ן המונה עתה במינה בנו יורק (לפי חו של גולדשמידט, מחקרי מפילה ופיוט, עמ' 78) וכך בכ"י ששון 535, עמ' 321.

כך שמעתי מפי פרוף' תא-שמע בפברואר 1984 ובינתיים הצעתו יצאה לאור במאמר ל' (לעיל, הערה 40). לשני כתבי האחרים ראה לעיל, הערה 40.

ונסודור רש"י כחוב בפעם השניה "ה' צבאות יגן עליהם ואלכלו וכבשו אנכי קלע". ואין תימה שסוף הפסוק חסר ברוב נוסחי הגמרא כי כידוע המעניקים והמדפיסים מרבים לקטוע פסוקים ואף אם עיקר הדושה קשור לסוף הפסוק. 54 לפי שיטת הורוויץ אפשר להסביר שהגירסא המקוצרת היא שנוכנסה למחזור וכעבור זמן הוסיפו את הבקשות השונות כגון "כך מגן וכו'" וכדומה.

5) אולם יש הסבר עוד יותר פשוט להופעת הפסוק "ה' צבאות יגן עליהם" בגמרא ובמחזור ולצורתו וקטועה. ידוע מכמה מקומות בספרות המלמוד 55 שהקופת חז"ל חלקת הפסוקים הייתה שונה מהחלוקה שלנו. יתכן מאד שבני המלמוד הביטוי "ה' צבאות יגן עליהם" היה סופו של הפסוק "וה' אלהים בשופר יתקע וכו'". ויש ראייה לכך. בכי"ת החימני, כי"ט"ב הספוד, וכי"ט האשכנזי אין שום מילה קישור בין שני הפסוקים "אלא כחוב 'וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן ה' צבאות יגן עליהם" ברצף אחד (גירסא ב'). לא היה צורך במילות קישור כי מדובר בפסוק אחד לכך אין צורך לחפש הטבר עיוני ליציטט שלפנינו בגמרא ובמחזור כפי שהרבה עשו, כי החסר הנכרך הוא טכני. בעל החלמוד (ובעקבותיו) בעל המחזור) ציטט עד החילה "עליהם" כי שם נגמור הפסוק כחז"ל שלו. אולם רוב המעניקים והראשונים שעסקו בטורגייתו לא הבינו את הצירוף הזה של "פסוק י"ד עם "אצי מפסוק ט"ו שבתנ"כים שלהם - וכדברי בעל מחזור ויטרי (עמ' 371): "פסוק הוא לעצמו - והלך בסערות תימן" ואחריו כתיב 'וה' צבאות יגן עליהם וגו'". לכן רוב המעניקים והראשונים הוסיפו מילה קישור בין "שני הפסוקים" כגון "וכתיב בתורה", "וסמך ליה" "ורנאמר" (גירסאות ג'-ו') כדי לגשר בין "שני הפסוקים". רק כי"ב, וכי"ט שמו על הגירסא המקורית.

54. ראה למשל את דברי מרגוליס, מגילה, עמ' 11 ואילך. לתוצאות של הנוהג הזה ראה מאמר היפה של ראובן מרגליות "ציוני הפסוקים בחלמוד ובמדרש", סיני - ספר יובל, ירושלים, תשי"ח, עמ' 117-118.

55. ראה למשל קיזושוין ל, ע"א ומסורת הש"ס שם; מאיר איש שלום, "ספרות החלמוד והמדרש על דבר פסוקי המורה", הקדם א' (חוס"ז-ת"ח), עמ' 119 ואילך; ע"ד כרד 16, טורים 1410-1412; הקדם א' (חוס"ז-ת"ח), עמ' 119 ואילך; ע"ד כרד 16, C.M. GINSBURG, INTRODUCTION TO THE MASSORETICO-CRITICAL EDITION OF THE HEBREW BIBLE, LONDON 1897, PP. 68-70 AND ESP. N. 6 ON P. 70 ויש הופעה דומה בפירקין מסוגיא ח' דף ע"א בענין הדין ל"א.

56. בכי"ת בטעות "עליוני".

סבירים את ענייניו בצורה דומה. הם טוענים שמפסוק י"ד כשלעצמו קשה להבין ובר פורענות של אומות העולם. לכן בעל הגמרא הוסיף את הפרזה "ה' צבאות יגן הם" - שאם היהודים זקוקים להגנה משמע שפסוק י"ד מומא פורענות של אומות לס. 51 והרי לדוגמא דברי הרש"ש: "ולענין קושיית המורי אכן י"ל משום דאין רש במקרא דהחמקה היא לרעה לכן מביא הקרא שאחוריו דה' צבאות יגן עליהם" - צרכו להגנה מכלל דהוא לרעה". הסבר זה סביר למדי ומתאים לגירסות הדפוסים זה לפני חכמים אלה ("וכתיב ה' צבאות יגן עליהם") אבל נראה להלן שיש הסברים ויש יותר וגם גירסא סבירה יותר.

ר' שטעון איש הורוויץ העלה פתרון הרבה יותר פשוט. בפירושו לתניא רבתי 52 הוא :

"ובעיקר קושייתו [של בעל טורי אנו ה"ל] דבפסוק 'וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן' לא נמצא שיזם רמז לפורענות של עכו"ם, לכך מביא הגמרא תחילת פסוק שלאחוריו 'וכתיב ה' צבאות יגן עליהם', והכוונה על מה שנאמר בסוף הפסוק 'ואכלו וכבשו אנכי קלע' והוא כינוי לתהיל אנטוויכוס שהם מלומדי קשה ולקלע באגן כדפי"ש שם [בכוריה] והוא ברור בכורנת הגמרא..."

5. פסוק ט"ו אינו נהיר כל צרכו אבל ברור שסופו עוסק בפורענות של אומות ס. ובאמת מצינו מספר אסמכתות לדברי ר' שמעון הורוויץ. בכי"ב מובא כאן כל ט"ו, ברי"ף כי"א כחוב "עליהם וגו'", ובעיקר ר"ד נאמר "ה' צבאות יגן עליהם גירסא מליאה יותר של הפסוק גם נרמזה ע"י מחזור ויטרי הנ"ל. 53 שם בגופו הפעמים שהפסוק נזכר כחוב "וגו" ובמחזורי כ"י אוקטופוד 1100 זף בג' 235. מספר פירושים והארות לחלמוד בבלי, למברג, תרמ"א (תשל"ח), עמ' 170.

בניגוד לאחריים, בעל טורי אנו מחפש ניגוד בין סונה לישראל ופורענות לאומות ע בכל הפסוקים הנזכרים בשורות 8-10 כי לדעתו אין להזכיר פורענות של גוים אם בפסוק איזו טובה לישראל. לגישה דומה ראה סודר ראב"ן, עמ' רי"ח = חיי עולם, פ. "פירושו רש"י באוצר החפילות, עמ' 1080.

ע"ל, הערה 39.  
ע"ל בפנים ע"י הערה 40.

- 1) התוספת ו"כ"ן יג"ו עלינו" בכ"י"ט דומה לנוסח "כ"ן חג"ו עלינו" באנגליה ובפורבנס ו"ל"כ"ן יג"ו עלינו" בסדר רע"ג כ"י"א שהוא נוסח צרפתי.
- 2) הגירסא "עלינו" בכ"י"ט ועוד דומה גם לנוסחי התפילות האלה וגם לנוסחים אחרים. (2) "עליכם" בהרבה נוסחים והחוספת "ה' צ' יג"ו עליכם" בכ"י, 22 דומים לנוסח הספרד-איטלקי של המחזור "ה' צבאות יג"ו עליהם, ה' צבאות יג"ו עליכם וכו'".
- ברם אין להסיק מהשוואה זאת שכ"י"ט הוא כ"י צרפתי ושכ"י, ג 22 הוא כ"י ספרדי וכדומה. שה"ג כאן רק מוכיחים שנוסח התפילה הזאת היה מאד גמיש ובכל מקום המעתיק הוסיף את הביטוי השגור בפיו.
- כדאי להדגיש שהכלכל השורר כאן במקרב נוסחי הגמרא גם בולט בקרב הפירושים הקדומים למחזור. כד למשל במחזור ויטרי הנ"ל<sup>61</sup> כתוב בדפוס: "יש מחזורין שכתוב בהן 'ה' צבאות יג"ו עלינו וגו'... פסוק הוא לעצמו... ואחריו כתוב 'וה' צבאות יג"ו עליהם וגו'...". כלומר למרות שמדובר בפסוק מזכירה ולמרות שבמשפט השני כתוב כהוג"ו "עליהם" המעתיק בכל זאת החליט בכל דבריו וכתב "עלינו" בהשפעת נוסח התפילה<sup>62</sup> גם כ"י"ט מוז"ו" שהחליט לעיל<sup>63</sup> טעטטים את הפסוק המתחזר כאילו כתוב בו "עליכם". אין ספק שגם גירסא זאת נובעת מהחוספת במחזור - הפעם כנראה מהנוסח הספרדי. אומה טעות נפלה גם בפירוש התפילות והמכרות של ר' יהודה ב"ר יקר, רבו של הורמב"ן, שהי בפרובנס צדפת וספרד במאה ה"ג-י"ג.<sup>64</sup>
61. לעיל, הערה 40.
62. אה"ז ד"ב ק"ח בסדר ר"ב"ן בנוסח שנופס בספר חז"י עולם, עמ' 34.
63. לעיל, הערה 41.
64. בוקחי את שני כתי"י הקיימים: כ"י קמברידג 434 דף 201 וכו"י אוקספורד - PUSEY HOUSE 172 דף 163. בדפ' ירושלים, חש"י"ט, עמ' ק"ב ומחז"ר "חיק"י" את החיבה ל"עליהם" בלי להעיר דבר וחצי דבר. ראוי לציין שכת"י כמעט זהים ובדוא"י נובעים מאותו ענף כ"י הכתב של שניהם ספרדי וטיפוסי למאה ה"ו ובקטע זה יש טעות משותפת בשני כתי"י: "והלך בסעודת חיימן וגו' במערות...".

- נותר לנו לברר את שה"ג הרבים שמוגלים בסוף פסוק זה בכתבי היד והראשונים. י. מהגירסא "עליהם" שנמצאה במסורה אנו עדים גם לגירסאות "עלינו" ו"עליכם" הוספות בסוף הפסוק. ממה נובע? כל השינויים האלה? עי' במנ"ך של גיינצבורג רב-פ מגלה שאין שום שינויים במילה "עליהם" לא בכ"י ודפוסים ישנים של המסורה ולא נוסחים העתיקים של המקרא. אם כן מהו מקורם של כל השינויים האלה?
- י. שרנ"ג רובינביץ כבר כרוך לאמת בדיק"ט אוח ר'. הוא מגיב שם לגירסא "עלינו" י"מ:
- "רובמרא הוא כדפוס, אבל באמת שא"צ ליה [=הגירסא] 'עלינו' [באו ונראה שהוסיפו (לגירסא דליתא וכת"ב) רק למפילה וכמו שאנו אומרים 'כו' חג"ו על עמד ישראל בשלמד'. וכן הוא בפסקי רשב"ץ: 57 ואומר אחריו 'ה' צבאות יג"ו עליהם, ה' צבאות יג"ו עלינו כו'".
- וילה "לפתילה" אינה ברורה די הצורך. 58 אבל כנראה רצונו לומר שהמעתיק של כ"י"ט, י. גרס "וכתיב" בגמרא, הוסיף את המשפט "ה' צבאות יג"ו עלינו" על פי התפילה<sup>59</sup> י. א על פי המקרא. אם זאת כוונתו, אין ספק שהצדק אינו. לאמר: כל השינויים בגמרא גר אינם נובעים משינויי גירסא בה"ך או בגמרא אלא כל פעמים ציטט [או נכלבל] מנוסח התפילה שידע בעל פה. זה יוצא בבירור מהשוואת שינויי הגירסא בגמרא ונוסחים השונים של תפילת שופרות. וזה לא קרה רק לגירסא דליתא וכת"ב" כדכ"י ול דק"ט, אלא ברוב המקרים הדבר נעשה למרות שגורס "וכתיב" וכדומה בגמרא<sup>60</sup> ולו פירוט של חלק מהמזמורים כ"ן נוסחי התפילה לבין נוסחי הגמרא:
- 
1. בעל דק"ט לא ידע שנוסח הורמב"ץ הוא בעיקרו נוסח ספרד ואיטליה במחזור. להטבר שני של הנוסח הספרדי ראה אבודרהם השלם, עמ' רע"ו.
  2. וזאת בעיה כללית אצל - ראה א. מ. הברמן אצל רובינוביץ, מאמר, עמ' רס"ט: שו"ן של רובינוביץ אינה מדויקת כלל. כמובן אין כוונתו או כוונתו ליזלזל בערכו וצום של דק"ט.
  3. מאידך, אולי רצונו לומר "לשם תפילה" או "במחז תפילה".
  4. לדוגמא בכ"י ג': רבי במריה...עליכם: בה"פ: וכת"ב במריה...עליכם: בה"ג ד"ב: כגון...עליכם: בה"ג כ"י"ז: וכו'...עליכם: בר"י"ף כ"י"ט, רא"ש, ושהח"ק: וסמיד ית...עליכם.

של הפעל "פקד" במובן של "זכר" צ"ל פקידה - פקידות. 66 ואכן מציינו את האורה "פקידה" בחוטפתא ר"ה במסורת 67 ואת שתי הצורות בבבלי בפני מנאיה, אמוראיס, וסמס החלמות. 68 למה אם כן? כחוב כאן "פקדונות" הרי במקרא וכלל הספרות החלמותית זה השם הרגיל לחפץ שהופקד למשמרת בידי אדם. 69 אין ספק שהזכר נעשה כדי לשכר את האזן ולהאמימה לשם העצם "זכרונות" הטמון. הטמון "פקדונות" זכרונות" עדיף מהטמון "פקידות" - זכרונות". ובאמת, מצינו אותה חופעה גופה בחפלה יעלה ויבוא: "ויפקד ויזכר זכרוננו ופקדוננו ומקומם" זכרוננו ופקדוננו.

שורה 15] ולרבי [יוסי] נהי נמי דפקדונות [הרי הן] כזכרונות  
 א) גירסת כ"ח בטענות יסודה ויש שתי הוכחות לכך:  
 1) היא נמחרת ע"י כל שאר הנוסחים.

2) אם "פקדונות אינן כזכרונות" כדעת ר' יהודה אין טעם לחמשד המשפטו כיצד נוצר שיבוש זה? אולי באחד מאבותינו של כ"ח שורה זאת נחלקקה ע"י אשגוה משורה 14 דהיינו: "ולרבי יהודה"ל נהי נמי דפקדונות אינן כזכרונות". הטופר של

66. על הצורות "קטילה" "קטלון" בלשון חכמים ראה סגל, GRAMMAR עמ' 104-103, 119-120 וסגל, דקדוק, עמ' 73-74, 83 ושים לב שהצורה "קטילה" הרבה יותר שכיחה ויאפשר ליצור שטות פעולה בצורה זו מכל פעל ופעל" (שם, עמ' 73).

67. ב"י: י"ד, ל"ב עמ' 319 אבל במובן של ציווי, ראוי להוסיף ששם העצם "פקידה" במובן של בריקה נדה שפיתה מאד במשנה, בחוטפתא וכו'.

68. אנטונינוס ורבי (סנהדרין צ"ב ע"ב - פעמיים): ריש לקיש (חעניה ה' ע"ב - ג' פעמיים): ר' אלעזר (ו"ה ע"א - פעמיים), סמס החלמות (ו"ה ע"ז ע"א). לדוגמאות מן המדרשים ראה בן-יהודה, עמ' 511.

69. כך מתברר מהקונטרס דודבי (סנהדרין צ"ב ע"ב - פעמיים): ריש לקיש (חעניה ה' ע"ב - ג' פעמיים): ר' אלעזר (ו"ה ע"א - פעמיים), סמס החלמות (ו"ה ע"ז ע"א). לדוגמאות מן המדרשים ראה בן-יהודה, עמ' 511.

70. ראוי לציין שהטופר של כ"ח איננו היחיד שהחליט בין השמות ר' יוסי ור' יהודה במסגרתיהם. בשורות 19-20 - דבר ר' יוסי, ר' יהודה אומר" - יש בלבול גדול בכ"י של רש"י. ב"ה רבי יהודה אומר" יש הגרסאות האלה: כ"י סמינר ופרמא (ענף אחד): ר' יוסי אום' וכו'. כ"י מינכן: ר' יוסי יהו וכו'. כ"י קמברידג: דר יוסי בר יהודה אומר וכו'. דפ' שונצינו: רבי יוסי בר יהודה אומר וכו'. רבינו בר עזרא לשורות אלה יש שיבוש: זכר ר' יוסי אום' וכו'. כמו כן ברשי לשורות 21-22 ו"ה זכר ר' יוסי אום' וכו' מינכן, קמברידג, ופרמא של רש"י כתוב "ר' יוסי" במקום "ר' יהודה". ובכ"י עזרא כתוב: "שמיס זכר ר' יוסי בר יהודה אום' וכו'". והשווה את השיבושים האלה לשיבושים בכ"י אחר ומקבילה בירושלמי - לעיל במדור הפירוש, הערה 8.

בשני כתובי "ה' צבאות יגן עליכם" כז' וגו' ע"ש דכחוב 'כשופר יחקע... וכתוב במתירה י' צבאות יגן עליכם" כלומר המעשקים הכניסו "עליכם" הן לציטוט מהחפלה והן לציטוט מזכריה למרות שהגירסא הנכונה בשני המקומות הוא "עליהם"! בלי ספק הם החליטו: מהנוסח הספרדי של החפלה "ה' צבאות יגן עליהם", ה' צבאות יגן עליכם וכו'.

לבסוף, יש לציין שמה שקרה אצלנו בגמרא קרא אף בכ"י של ויקרא רבה. בפרשה כ"ט, סימן י"ב (מהו מרגליות, עמ' חרפ"ד) יש דרשה על בראשית כ"ב: "וירא והנה איל אתר נאחז בסנד בקרניו". ר' לוי דורש ש"נאחז" מלמד "שהאיל נישח בחורש זה ונסב בחורש אתר... אמ' לו: כך יהיו בניך נאחזין בעוונותם... וסופו ליגאל בקרניו של איל הה"ד ירה' עליהם יראה ויצא כבדק וצו וה' אליהם בשופר יתקש והלך בסערות חיות". כאן מסתיימת הדרשה בכ"א, כ"ב, וכ"ש. אבל בכ"ל וכ"כ יש המשך: כ"ל: ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עליכם" וכו'.

כ"כ: ה' צבאות יגן עליכם ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עלינו  
 כ"ל: ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עליכם" וכו'.

ברי שהמעשקים של כ"י אלה נגודר אחר תפילה שופרות הן בגלל הפסוק בזכריה והן בגלל נושא הדרשה. וכ"כ הטופר לא רק הוסיף את הבקשות מהחפלה אלא גם סידר את המדר וכתב "עליכם... עליהם"!

מכל הדיון הנ"ל יוצא בעליל שהגירסא בכ"י והדומים לו (גירסא ב') היא הגירסא המקורית של קטע זה - בלי מילות קישור כגון "וכתיב", בלי שיבוש במילה "עליהם", וכלי חוטפת בגמרא מחד נוסח החפלה.

שורות 13-14] פקדונות  
 לפנינו דוגמה נוספת של הרגישות הסגנונית של חז"ל. 65 ע"פ הזקדוק הרגיל שם העצם

65. לעוד דוגמאות ראה לעיל במדור זה שורה 1, בפנים ע"י הערה 13 וההפניות שם בהערה 15.

ורבי"י חיענייטס, בחיטון החופעה נובעת כנראה מהעובדה שבהרבה מקומות בחיטון היגו אח החולס כצירי.ל2

שורה 18] ושאן פחמי יולס

זהו ציטוט של חעיליט כ"ד:ט'. לכאורה אפשר לטעון שגירסא ב' "דהינשאן" נוצרה ע"י אשורה טפס' ז' 73 ברם לפי החני"ד של גינצבורג גירסא זאח נמצאא בפסוק ט' בכמה כיי"י של המטורה, באוקולוט, בפשיטא, בשבעיטס, וברולוגטה, יש איפוא להניח שכיי"י ג2ג ורבינו עזרא באמת גרטו כך בפסוק ט'.

שורה 21] זמרו לאלהיננו זמרו

כיי"ט שורה כרגיל לכיי"ו (גירסא ב') וגרסא ב' "לאלהיטס" נמצאא גם בכמה כיי"י של המטורה. גם גירסא ג' - "לאלהיננו" - מופיעה בכיי"י של המטורה, בשבעיטס, וברולוגטה (לפי גינצבורג ו-BHS). אולם יתכן ששתי גרסאות אלה נובעות מגרירה אתר "למלכיננו" בהמשך הפסוק. מכל מקום, זאח דוגמא נוספת להשיבות של נוסחי הבבלי לחקר הנוסח המקראי.

זמרו משכיל

שורה 21] זמרו לאלהיננו זמרו למלכיננו זמרו [כ"י מלך על כל הארץ אלהיטס  
במבט ראשון הדעה נוחנת שהמסופר של כיי"ח השמיט את פסוק ח' הדרשום בסוגריים ויש כמה סיבות להנחה זאת: א) כך דרכו בסוגיא זאח.ל4 ב) פסוק ח' נמצא בכל שאר כתבי היד, במוספתא, ואצל שלשה הראשונים הגורסים שורה זאח. ג) לפי פירושן של רש"י אי אפשר להניח את המלוקת בין ר' יוסי ור' יהודה בלי פסוק ח'. רש"י מפרש שר' יהודה לא מחשיב את פסוק ז' "זמרו למלכיננו" משום "זלא אמלכיה אלא על אומה אחת" אבל את פסוק ח' הוא מונה כי בחנוך בו "כי מלך על כל הארץ אלהיטס זמרו משכיל".

זאח. מרדכי בן-אשר, "דקדוק הפועל הארמי במלחון פסוקות", לשוננו ל"ז (תשל"ל), עמ' 279; מארה עמ' 101-111 והספרות בהערה 397.

73. בכל הנוסחים מוץ מכיי"ח (כיי"ג 22 קרוע באותו מקום) "והנשאן" בפסוק ז' מעוטט בראש שורה 18.

74. ראה שורה 18 ושורה 23.

י"ח (אח אחד מאבוחיזי) הרגיש בטענת הראשונה והשמיט את המילה "יהודה" אבל הטענת זניה נשארה במקומה.

פעמיים בשורה זאח יש קירבה בין כיי"ס וכיי"ל: "ר' יוסי" במקום "ולר' יוסי" יוב הנוסחים: "הריהו" בחיבה אחת. לכאורה הפרט השני הוא צירוף מקרים בלבד אבל ירון שבשורה 13 כתוב בשניהם "הרי הו" בנפרד אולי פרט זה מהוה רמז נוסף לקירבה בין שני נוסחים אלה.<sup>71</sup>

בחיבה "נהי נתי" יש דוגמא מצויינת של קונפליציה או הרכבה גירסאות. ברוב נוסחים כתוב "נהי נתי" (גירסא א') ובאחד כתוב "דאמי" (גירסא ב'). ר' גרשום כצירי או הכ"י שממנו הזפיט הרכיב את שתיהן ביחד ויצר את הכיטוי "דאמר נתי" (גירסא ג'). זאח גירסא מסורבלת ומטרת משמעות.

הה 16] וה' פקו את שדה פקדון יחיד הוא'  
גיל בחומר סתמי, יש הרבה ש"ג בשורה זאח. אף על פי כן דומה שאפשר לשחזר את שמהוה הגירסא ומחבר שגם פה יש דוגמא של קונפליציה. לכתיחה היר שתי גרסאות קריות: גירסא א'-ב' הכוללת את הפסוק, וגירסא ג' שמזכירה את הנושא בהבלעה: דון זשה וכי, בשני נוסחים - ג' & ל - הרכיבו את שתי הגרסאות ביחד ויצרו נפלציה מסורבלת (גירסא ד'). יש להוסיף טלפנינו הוכחה נוספת לעצמאותו של כיי"י במקרה זה רק ריבי"ב גוט כמותה.

ה 17] כיון דקאמי מינה רביס כרביס זמיא  
לפנינו החלוקה לענפים שדאינו כמה נכמה פעמיים: ח-מב שדומים לר"ה: ג' ו-ס-ל מים לחכמי ספרד ופרובנס: מ-ו-א שדומים לרש"י.

בשני כיי"י - ח & ל - כתוב "דקאמי" (בנינוני יחיד) במקום "דקאחו" (בנינוני ס). יתכן שזאח טענת גרפיה כרגיל בכיי"י חיענייטס ובמהרבה כתבי יד.ל2 מאידך, י מדובר בחילוף פונטי בין ויי"ו ליי"ד כי יש חופעה כללית כזאח בה"פ כיי"ש לעוד דוגמאות של הקירבה בין נוסחים אלה עיין במבוא.

קארה, עמ' 15 ומלמד, מבוא לטכילמא דרשב"י, עמ' ל"ה-ל"ו.



של כ"ה השמיטה כדרכו בקודש מחור אהבו הקיצור ולא משום שפירש אחרת. 80

שורה 21] [כי מלך על כל הארץ אלהים זמרו משפיל]

רק כ"ה גורם ימלך כל הארץ כמו המסורה. בכל שאר הנוסחים שאורטיס פסוק זה כחוב  
"מלך על כל הארץ". ואמנם גירסא זאת נמצאת בשלישה עשר כ"ה של המסורה וברפ' ראשון  
(לפי גינצבורג ג-BHS).

שורה 22] ר' יהודה אומר אחת.

בחציבור החשובה עמ' 379 המאירי כותב: "...ר' יהודה אומר אחת שלדעת ר' יהודה  
אין מקרא הראשון ר"ל 'זמרו למלכנו' נחשב אצלנו. ולשונם בגמרא על זה דלא  
אשליטיה אלא בחדא אומה. ובגמרא אמרו גם כן 'זשורין במלך...'. ברור מסגנונו

המאירי שהוא גרס את המשפט המודגש בגמרא שלנו. על כך מעיר ר' אברהם סופר, המהדיר  
של חציבור החשובה, שאין זה בגמרא שלנו ולא בדק"ס והוא מסיים "עשין רש"י ר"ה  
זמרו". ובאמת אין גירסא כזאת בשום נוסח של מסכת ר"ה אלא זהו לשון פירוש שנכתב

בגליון בעקבות דברי רש"י - "דלא אמלכתייה אלא על אומה אחת" 81 - ומשם נכנס לטקסט  
שהיה מונח לפני המאירי. מכאן אנו למדים שני דברים. ראשית כל, זאת ראיה שבמאה  
ה"ג בפרובבנס השפעת רש"י הייתה כה גדולה עד שפירושיו כבר חדרו לחוץ

-----

80. אולם מדיוק כלשון הברייתא המובאת בירושלמי אפשר אולי בכל זאת לפרש את  
הברייתא כנגד פירושו של ר' זירא ולקיים את גירסת כ"ה. בברייתא בירושלמי אין  
זכר לפס' ח' וגם חסר סופו של פסוק ט' כמעט כמו בכ"ה. לפי גירסא זאת אפשר באמת  
לפרש שר' יוסי מוצא שתי מליכות בפס' ז' - "אלהים+למלכינו" בניגוד לר' יהודה  
שסופר רק "למלכינו". אבל אם הדבר כן, למה ר' יוסי מודה שחילת פס' ט'  
"על אלהים על גוים" עולה לו רק לשם מלכות אחת מפני שבפסוק זה נתמלים "מלך"  
ו"אלהים" סמוכים זה לזה וברואי אי אפשר לומר שמדובר בשתי מליכות שונות. אבל  
באופן כללי ר' יוסי מונה גם אלוהות וגם מלכות.

ברם לא תמכתי בפירוש זה בגוף העבודה כי קשה לפרש שר' יוסי ור' יהודה מתיחסים  
דווקא לפס' ז', מדלגים על פס' ח', ושוב מתיחסים רק לחצי הראשון של פס' ט'. מכל  
מקום אם פירוש זה נכון, הוא מקיים את הפסוקים המקוצרים בכ"ה. לדיננים שונים  
בקטע זה ראה גם טורי אבן, ערוך לנר, ושפת אמת.

81. בדקתי בארבעת כה"י של רש"י לפקינו וברפוס קב ובכולם הגירסא זהה לגירסת  
הרפוסים. יתכן שהמגיה הזה גוס כד ברש"י או שמא סיגנון אח דברי רש"י בלשונו הוא.

אפשר להבין את המחלוקת הזאת גם בלי הפסוק השני. ידוע בעקביפי' מהבבלי  
75. ומההסתמכות וישיירות מהירושלמי כאן שלדעת ר' יוסילי "אלוהות עולין לו

מלכותו... אלוהות ומלכות עולין לו משם שניטי"ם. 78. אם כן אולי לדעת ר' יוסי  
ו לאליהו זמרו, זמרו למלכינו זמרו" עולה לו לשם שתי מליכות ואילו ר' יהודה  
ש את המילה "מלך" 78 מונה רק את המילה "למלכינו". לפי פירוש זה אסור לגרוס  
! ח' כי ר' יוסי ור' יהודה חולקים דוקא על פסוק ז'! ואכן, ר' זירא כבר העלה  
תמי האפשרות - שהמחלוקת עוסקת בפס' ז'-ה' או ז' געט' ז' - בירושלמי על אתר

כ"ל:]

"זמרו אלהים זמרו זמרו למלכינו זמרו" - עולין לו משם שנים - דברי  
ר' (יהודה) [יוטה] ר' (יוטה) [יהודה] לל איני עולין. ר' זעורה  
בעי: ביה וברבתייה פליגין ] = פסוק ז' + פסוק ח' או ביה לגרמיה  
פליגין ] = פסוק ז' בלבד] מן מה זמני [בסיפא] "הכל מודין במלך אלהים  
על גוים שהוא אחד" - הוא אמרה ביה וברבתייה פליגין.

ר' זירא סוף הברייתא ] = שורה 23 אצלנו] מוכיח שלכוליה עלמא "מלך אלהים"  
מלכות אחת ואין לספור "אלוהים" כמלכות נוספת. אם כן, ר' יוסי ור' יהודה  
חולקים ברישא על המילה "לאליהו" שנפס' ז' (= ביה לגרמיה") אלא על המילים  
:ינן" ר"מלך" שבפסוקים ז'-ח' (= ביה וברבתייה"). 79 מסבר זה לגישת ר' יהודה

ז'-ח' מסתייע מדעתו בענין "שאי שערנים" (שורות 18-20). גם שם הוא יומר  
י מר' יוסי וסופר רק חלק מה"מלכים" המופיעים באותם פסוקים. 78

-----

ן למדנו שפס' ח' הכריח להבנת המחלוקת הזאת בין ר' יוסי ור' יהודה והסופר  
בברייתא בסוגיא ט"ו, שורות 11-13.

ר"ה ב"י"ג, ל"ב עמ' 318. שורות 68-73. וראה חיקונו של ליכרמן בביתאור  
ובהור"פ עמ' 1055-1056.

לפי חיקו השמות שהסברנו לעיל במדור הפירוש, הערה 8.

לשון הירושלמי כאן בכ"ל.  
וראה מה שכתבנו לעיל במדור הפירוש, שורה 14.  
כך פירשו פני משה זקרבן העדה וכן נראה.

עומדות לפנינו, אם כן שתי בעיות: א) מנין נובע הפסוק "במצוצרות" מחוספת ליה' אליהי עמו" בגירסא ב' כשפסוק זה סותר את הפירוש הפשוט של הכריזתא בבבלי? ב) כיצד ניתן לפדש גירסא ג'?

נדמה שהמפתח להבנת הענין נמצא בחוספתא המקבילה לכריזתא שלינו. בחוספתא ר"ה ב'ג'ג (ליב' עמ' 318) שנינו (בכ"י'): "מלכות שיש עמה שופר כגון 'במצוצרות וקול שופר וגו' [הדיעו לפני המלך ה"י: 85 ר' יוסי אומר: 86] אומרה עם המלכיות ועם השופרות. ר' יהודה אומ': לא היה אומרה אלא עם השופרות בלבד."

הג"ש לייבטמו בחול"פ (עמ' 1065), מתקשה בהבנת סוף הכריזתא ולכן הוא מעדיף את גירסת כ"י א': ר' יהודה אומר: אומרה עם המלכיות בלבד. ופרופ' לייבטמו מסביר: "גירסא זו [של כ"י א'] אפשר לפרשה, שלר' יהודה הואיל והקדים הכתוב 'במצוצרות וקול שופר' הכוונה שהעיקר הן המצוצרות והשופר הוא שפל, ואין מדברים כאן בשופר של ר"ה (עיי' בראשונים בסוגי' 87). ולפיכך אין כאן אלא מלכיות". הוא ממשיך ואומר שמאידך לפי הכריזתא בבבלי ר' יהודה היה מוכן להשתמש בפסוק "והרועה מלך בו" רק למלכיות מפני שחזונו ללא שופר אינה לשון שופרות.

לדאבוננו הג"ש לייבטמו ז"ל לא פירש את גירסא ב' למרות שהוא מביאה בחול"פ. מכל מקום, בעזרת החוספתא הנ"ל ניתן להסביר את הגירסאות שמצאנו בגירסאות הבבלי:

- 84. רש"י, רשב"א, ר"ן על הרי"ף, רשב"ץ. ופלא הוא בעיני שר"ח והמאירי אינם מעירים על הקושי שבפסוק "במצוצרות".
- 85. כך בכ"א וכו"ל.
- 86. כך בכ"א, כ"י ל, וד"ר.

87. הוא מתכוון לרשב"א ולכל הראשונים שהבאתי במדור הפירוש, הערות 23-24. הם דוחים את אמירת הפסוק "וחקעתם במצוצרות" בשופרות כי אין בו "שופר" או "חלוקה".

טקסט המלמודי. 82 שניה, אנו למדים מכאן עד כמה צדקו הגאונים והראשונים המלונים על המעתיקים משבשי המפרים שהכניסו דברי פירוש לחוד הטקסט של הגמרא. דברי אחד מהגאונים: "והרבה מצוי כן שתולין בקצה הנוסח או בין שולין תיליא =גליון] דאדכתא או דפירושא או לשון אחר זבא תנוסח וחזונו עיקר וכחמו כולו אחד ומטעה הזאה" 83.

ורה [23] על גויס  
ירסא ב' - יעל בל גויס" - מתועדת בשני כ"י של המסורה ובשני כ"י של השבשים לבד (לפי BHS). זאת דוגמא נוספת של החיבנות של נוסחי המלמוד לבקורות הטקסט מקראי.

ורוח 27, 30 מלכות שיש עמה תרועה' כגון ה' אלהיו עמו וחלוקה מלך בו' [בתרועה שאין עמה ולא כלום...]

ה"ג לשורות אלה אומרים ידשני. הרי במזרח (ג' 1), בצפון אפריקה (ר"ח), בפרובנס חיבור התשובה), ובאשכנז (מ, ל') יש דוגמא נוספת של "מלכות שיש עמה תרועה" גירסא ב'). אולם דוגמא זאת סותרת את הפירוש המקובל של הראשונים שר' יהודה פוסל תרועה' עד שמוכיר את המילה "שופר" במפורש. 84 הניחה ש"ה אלהיו עמו" פסול לר' הודה כי אין בו "שופר", אבל היאך הוא יפסול את הפסוק "במצוצרות וקול שופר" מתהו? תמיהה זאת הולכת ומתירפה כשמחנניים בכ"י 22 העתיק (גירסא ג'). גירסא את שונה לגמרי מנחמיתנו. לא זו בלבד ש"במצוצרות" בא במקום "ה' אלהיו עמו" אלא במקום "תרועה" כחוב ש"פ[ר]ן" הרי אי אפשר לפרש את הגירסא הזאת ע"פ הפירוש

מקובל לכריזתא דידן?

- 8. להשפעת רש"י על המאירי נעצמו ראה כל הפירושים שהוא מביא מ"גדול" הרבנים רש"י. להשפעת רש"י על חכמי פרובנס כבר במאה ה"ב ראה RABAD, TWERSKY, I. רש"י. להשפעת רש"י על חכמי פוזנא: OF POSNAN, PHILA., 1980, pp. 232-23 נעל המאור" וכו', חבור ל"ש קבלת דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשל"ה, עמ' 125-128. ולהשפעתו בפרובנס במאה ה"ג-י"ז ראה RASHI, PHILA., 1906, p. 20.

8. חשבוות הגאונים, מהו' הרכבי, סימן רע"ב. מקור זה מובא עם עזר דוגמאות ע"י רדכ', בעלי החוספות, עמ' 687-688. כדאי להזגיש שאין כאן דוגמא של גירסא רש"י השפיעה על טקסט הגמרא (דבר שראינו בסוגיא י"ג, מדור הפירוש, הערה 16 ובסוגיא י"ו, מדור הנוסח והלשון, הערה 85) אלא של פירוש של רש"י שנרשט בגליון ומשם נכנס לטקסט הגמרא.

סוגיא ט"ו - מדוד הסקסט ע"פ כ"ה (ר"ה ל"ב ע"ב באמצע)

1 סחתייל בתורה ומשלים ונביא ר' יוסי אומר אם משלים בתורה יצא ומליטו ד"אנא איך לכחולה ל"א

והמתניא ר' יוסי אומר המשלים בתורה הרי זה זריז ומשובח

אימא משלים

5 והא יצא קמני ד"אנא איך לכחולה לא

הכי קאמר מחתייל בתורה ומשלים ונביא ר' יוסי אומר משלים בתורה ואם משלים ונביא יצא

תניא נמי הכי אמר ר' אלעזר בר ר' יוסי ותיקין ה"ו משלימין אותומורה

בשלמא זכרונות ושופרות איכא טובא אלא מלכיות תלת הויאן

ה' אלהיו עמו ויהי בניסודיו מלך ה' ימלך לעולם ועד

10 אמר רב הונא תאנא

<<שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד מלכות וברך ר' יוסי ר' יהודה אומר אינה מלכות

וידועת הרים וחשבונות אל לנוכח מלכות דבר ר' יוסי ר' יהודה אומר אינה מלכות

אתה תדעית לדעת מלכות דבר ר' יוסי ר' יהודה אומר אינה מלכות >>

1. בשאר הנוסחים "אם השלים" אבל אין החיבה "אם" הכרחית לענין וגם במשנה אפשר לגרוס: "השלים בתורה יצא". יתר על כן, גירסא זאת נוחה מאד לתיקון המוצע בשורה 4: "השלים" ← "אימא משלים". לכמה דוגמאות של חשמטת החיבה "אם" בדפוסים המשנה וראה אוצר לשון המשנה, כרך א', עמ' 172-173 בהערות. החיבה "השלים" נדפסה באחריות ענות כי זאת פיסטקא השלובה בדברי הגמרא - ראה הסבר במדור הנוסח והלשון.
2. משפט זה נשטט ע"י הדומות אבל הוא נמצא בשינויים בכל כתבי היד השלימים, ג', ג', זפוסים ואצל כל עשרת הראשונים המביאים קטע זה. השלמנו כאן את החילת הפסוק בלבד משתי סיבות: סוף הפסוק חסר ברוב הנוסחים וממילא כ"ה בדרך כלל מביא את החילת הפסוק בלבד אף אם העיקר נמצא בסופו. כך קרה לשל בשורה 13: "אמה הריא לדעה". יש לציין שמה שאירע כאן בכ"ה אירע בכ"ז ור"ז בשורה 13. הם תשמיתו את כל השורה בגלל הדומות.

הנראה כ"ה ע"ג שמר על לישנא אחרת של הכריזתא בבבלי הדומה מאד לתוספתא. להנחת ששתי הגירסאות היו מוכרות בישיבות בבלי. בהקופה קדומה נוצר מיזוג של הגירסאות וה"ח כבר הכיר כ"ה של הבבלי עם שני הפסוקים בתוך הסקסט. בצורה פית הגירסא המפתחה כך:



לה. זאת מטבידה את הגרסאות בשורה 27. אבל איך אפשר להבין את גירסא ב' בשורה ? שם במקום "תרועה שאין עמה ולא כלום" כתוב בכ"ה (ובכ"ג 228): "שופר שאין זה ולא כלום כגון יוסי תרועה יהיה לכס"ל יהודי או אינו אומרה כל עיקר". גירסא זאת אין שחר. איך ר' יהודה יפסול פסוק שיש בו "שופר" לברכת שופרות ועילא בפסוק המובא אין "שופר" כי אם "תרועה" ואתמהו אין מנוס מלומר שכאן נמח נפלה ט"ס והמעתיק של 229 כתב "שופר" באשגרה משורה 27 לעיל. אולם אין לי זכר לגירסא כ"ה בשורה 30 כי בכ"ה בשורה 27 כתוב "תרועה" יש רק לשער ועתיק שקדם לסופר של כ"ה כבר "היקו" "שופר" ל"תרועה" בשורה 27 למרות שזאת ירסא נכונה אבל בשורה 30 נשארה השערה האמיתית. לכסוף, בא המגיה של כ"ה, וכ"ה קו ב"שופר", וכמה "תרועה" בין השיטין.

בכ"ג 229 הניזיר קרוע אחרי "שופר" עד "ר"י" בשורה 32.